

1. Arbetskompaniet Storsien

– en bok om politisk internering 1939-40

Gunnar Kieri Ivar Sundström

Arbetarkultur, Stockholm 1972

Förord

Vi har velat aktualisera de händelser under andra världskriget, som innebar att många kommunister och andra radikala svenska medborgare till synes godtyckligt internerades vid ett eller flera tillfällen.

Denna del av krigsårens verklighet blir lätt en parentes i det övriga storpolitiska skeendet utom för dem som var direkt inblandade. Det har därför legat nära till hands att låta de människor, som placerades i arbetslägren, och deras anhöriga komma till tals så direkt som möjligt.

Den ene av oss (GK) har litterärt bearbetat ett omfattande material av berättelser, inspelade under åren 1971-72 vid samtal med dem som varit internerade. Ambitionen har därvid varit att troget återge källorna såväl språkligt som i andra avseenden, att skildra hur dessa människor upplevde sin situation.

Vi har också funnit det angeläget att förankra händelserna i den ideologiska, politiska och fackliga miljö där de utlöstes. Därför har den andre av oss (IS) försökt ge en bakgrund i förkrigsårens spänningar och motsättningar och i lokalpressens opinionsbildande verksamhet.

Vi tackar alla som på olika sätt har hjälpt oss. Utan deras medverkan hade inte denna bok kommit till. Vi vill också framhålla det värdefulla bistånd vi fått från folkrörelsernas arkiv i Luleå.

Författarna

1

Vi satt i mörkret, mor och jag, och kunde tydligt höra stegen. Sakta, ibland snabbare trampade någon igenom skarens skorpa i den djupa snön. Stannade, det var tyst en stund, hördes sedan åter tydligt. Någon fanns i snön på andra sidan väggen.

Huset stod på stenplintar ett par decimeter över marken. Det blåste och vinden hade spelrum under golvet, strök efter väggarna, puffade mot fönsterrutorna och pep i någon springa. Men vi kunde ändå tydligt höra stegen.

Beredskapsmilitärer hade sina tält i skogen. Vakter vart man gick. Frysande, stampande, likgiltiga, förbannade. Kriget var långt borta men fanns ändå överallt omkring oss. Kraftiga strålkastare ritade ibland ljusstreck på himlen över oss från det finska berget på andra sidan älven.

Far var inkallad. Han fanns på läger någonstans. Utan vapen. Byggde vägar, hade det stått i brev vi fått. Far var kommunist liksom alla skogsarbetare i trakten. Det hörde liksom till. Därför fanns han på läger utan vapen.

Militärer, som gått förbi vårt hus, hade stannat och frågat oss om far ännu levde.

En morgon när vi gått till skolan hade vakter stoppat oss vid skolgårdsgrinden. Militärer hade stått uppställda på skolgården. En officer hade talat till dem. Med krigsmansröst hade han talat om Finlands sak, värvat frivilliga till kriget och hotat alla kommunister. Mycket hade jag inte förstått men med rädsla tänkt på far.

Var det kanske därför någon fanns där ute i mörkret? Vi väntade oss höra röster men förutom stegen hördes endast vinden i tallens grenar invid knuten.

Vid sjutiden hade mor kommit in och luktat ladugård. Diskat och kokat kvällsgröt. Med skedarna i näven hade de minsta barnen suttit vid bordet och väntat. Sedan somnat skavfötters i utdragssoffan.

I den stora bakugnen hade vi eldat på förmiddagen. Enmeterlånga björkvedsklappar hade brunnit och knastrat i skorstensdraget. Ugnen höll sig ljummen även över natten. I vedspisen höll vi alltid eld till läggdags. Ändå hade rimfrosten funnit fäste i bortersta hörnet av pörtet. Golvet var iskallt och aldrig gick någon barfota på de breda plankorna under den kalla årstiden. Till sovkvamraren stod dörren öppen för där fanns ingen eldstad. Dörren till finrummet var stängd. Finrummet som aldrig användes, som bara fanns där färdigt att användas.

Över torkbrädans pinnar under taket hängde småsyskonens blöta kläder på tork.

Militären som gick vakt i de kalla nätterna var långt från sina hem. Krigets närhet fanns i deras sinnen. Utan vetskap om vad som kunde hända genomled de sina dagar. Irritation och spända nerver. Förbannade denna del av fosterlandet som de inte kände något för. Dessa människor som inte ens kunde fosterlandets språk. En liten by i svenska Tornedalen. De hade första tiden trott sig vara utomlands.

Gubben Juntti, åttio år, nästan döv, hade en tidig morgon kommit gående till grannen. Vakten hade ropat Halt men gubben, som inte längre hade begrepp om tingen, inget hörde heller, hade fortsatt gå som vanligt. Vakten, som i timmar stått och lyssnat efter ljud i mörkret med spända sinnen, hade sett en fara närma sig och ropat Halt igen. Sedan skjutit i luften över gubbens huvud. Juntti, skrämnd av mynningsflamman, hade börjat springa bort till grannen. Vakten hade skjutit igen siktande mot ryggen.

Vi hade vaknat av smällarna och trott att kriget kommit.

En annan natt hade det skjutits längre bort i byn och även då hade vi vaknat och undrat i oro och rädsla. Två finska pojkar hade smugglat brännvin över gränsen. Den ena hade fått ett skott igenom halsen. En sjukvårdare hade med tummen och pekfingret i hålen försökt stoppa blodets pulserande.

Vi satt på var sin sida om det runda bordet mitt i rummet, mor och jag. Lampan hade vi dragit lågt ner över bordet för att inte störa barnens sömn. Ljuset från den nakna glödlampan skärmades mot taket av en målad plåtskärm. Mörkläggningsgardinerna slöt tätt kring fönstren. Skenbart avskärmade från livet utanför satt vi med våra kvällsbestyr. Mor stickade strumpor och jag hade en skolbok framför mig på bordet.

Kvällens tystnad fanns i huset. Väggeklockans pendel svängde visserligen i sitt hölje men klockans ljud hade våra öron vant sig vid och slutat höra. Barnen vände sig i sömnen och sparkade ibland en duns mot sängens kant. Trähusets knäppningar igenom åren hade vi också för länge sedan slutat höra. Strumpstickarna svängde hastigt i mors händer. Inget sa vi, för inget fanns att säga, men vi kände trygghet i varandras närhet och fann ro i kvällens tystnad.

Det var mors enda stund av dygnet som gav tid till eftertanke. Hennes ögon var vända mot den växande strumpan, men hennes tankar var inte kvar i rummet. Jag hade tänkt fråga henne om höet skulle räcka veckan ut men ändrat mig för att inte störa hennes tankar.

Plötsligt hörde vi stegen i snön därutanför på baksidan av huset.

Skräcken spred sig inom oss. Blickstillan satt vi och sökte svar i varandras ögon.

— Sitt stilla, viskade mor.

Stegen fanns där hela tiden. Smygande, ibland tyst en stund, sedan åter hastigt plumsande som om där fanns mer än en. Som förlamade satt vi en evighet. Våra tankar sökte någon lösning men vi visste att ingen hjälp fanns att få.

— Vi släcker ljuset, viskade mor igen, nu med mer beslutsamhet i rösten.

Jag smög fram till strömbrytaren vid dörren, skyggt, snabbt som om ögon såg mig igenom de tätta gardinerna. Nådde strömbrytaren med högerhanden, vred hastigt om och sökte trevande tillbaka till min stol.

Vi satt sedan kvar i mörkret med vår rädsla.

Grannen hade hittats död en dag. När vi kommit glammande från skolan hade man talat om för oss. Vi hade blivit stående i undran.

Han hade varit i sextioårsåldern. En försynt människa som tyst vandrat kring sin gård. Han hade inte fört något väsen. Inte ens när han ropat in skördefolket vid bärgningstiden hade han förmått sig att vara högljudd. Ställt sig på backkrönet och vinkat i hopp om att någon skulle se.

Inte heller vid fårslakten hade det funnits något hetsigt i hans sätt att vara. Ingen häftig rörelse när han stuckit sylen i fårets nacke. Ett sävligt, rytmiskt sätt att föra handen.

I hans hus hade friden funnits. De breda golvplankorna i storpörtet hade nöts av många fötter under åren. En stor moraklocka hade gett rummet ljud och man hade kunnat sitta i gungstolen och tuga. Bröd hade vi barn alltid kunnat få i handen. Även smör hade värdinnan med tummen brukat breda på den brödbit som hon gett oss. Om stora filbunken funnits på bordet när vi kommit hade vi fått sitta med de andra och äta, med en träsked fått ta för oss. Hemifrån hade vi lärt oss att ta djupt med skeden, inte bara av det godaste på ytan, för att inte verka ouppfostrade.

Katten hade brukat ligga i värmen på murkrönet. Spinna sig in i rummets atmosfär av frid.

En höstdag när första frosten bredd ut sin vithet över markerna hade man hittat honom död. Efteråt hade vi barn knappast vågat oss förbi platsen där han hittats.

Att han som aldrig stört någon medan han levde skulle blivit annorlunda i döden var inte tänkbart men döden visste man så lite om.

Länge satt vi i tystnad och hörde stegen därutanför. Vår rädsla vande sig när inget annat hände.

— Vi går och lägger oss, viskade mor till slut.

Hennes röst lät nästan likgiltig. Hon hade funnit sig i ödet. Jag hörde när hon kröp ner i sängen och drog täcket över sig.

— Lapsi rievut. Stackars barn, hörde jag henne säga liksom för sig själv.

2.

Arbetslägren

I kris- och krigstid aktualiseras och genomförs som regel tvångslagstiftning i en eller annan form i syfte att möta särskilda (inre) hot mot rikets säkerhet och försörjning. Andra världskriget var för Sveriges del inget undantag därvidlag. Sålunda antogs i början av januari 1940 en tvångslag som tillät beslag, transportförbud, hus- och kroppsrensningen och som dessutom medgav rätten att ”stoppa, fördröja och kvarhålla misstänkt upp till 30 dagar”. I kommentarerna till lagen betonades dock vikten av restriktivitet och grannliga prövning vid lagens tillämpning.

Vid den tidpunkten hade emellertid det första lägret för s k politiska säkerhetsrisker redan upprättats. Det gick under den militära skyddsbezeichnung ”1. arbetskompaniet” och var förlagt till den lilla byn Storsien i Norrbotten.

”Rekryteringen” skedde på olika sätt. De flesta utvalda avrustades vid sina militärförband och fördes via ett uppsamlingsläger till Storsien. En del inkallades direkt till ”arbetskompaniet” medan andra åter hämtades i hemmen eller på arbetsplatserna av militär eller polis utan föregående formell militär inkallelse.

Det första arbetslägret i Storsien omfattade som mest 350 man. Det upplöstes i början av april (efter det finska vinter-krigets slut) men följdes av ett andra på samma plats under våren och sommaren 1940. Därutöver förekom under de närmaste krigsåren fram till krigets vändpunkt i Stalingrad läger av liknande slag i andra delar av landet. En ofullständig förteckning över lägren upptar följande:

1. arbetskompaniet	Storsien, dec. 39 — april 40, ca 350 man maj 40 — aug. 40, ca 150 man
60. arbetskompaniet	Lövnäsullen (Härjedalen), sept. 41 — nov. 41, ca 80 man
60. (10.) arbetskompaniet	Öxnered (Västergötland), sept. 41 — juni 42, ca 90 man
17. arbetsplutonen	Vindeln, sammanslagen med
18. arbetsplutonen	Kovaksberg, aug. 43 — okt. 43, ca 80 man.

Till arbetslägren kan också räknas ett logementfartyg, Bercut, där folk ur marinen förlades i omgångar fram till 1943.

Gemensamt för dessa läger var dels att de gick under militära benämningar trots att manskapet inte var utrustat med brukbara vapen, dels att de anvisade arbetena var av föga meningsfullt slag — grävning och igenfyllning av gropar förekom.

Vilka togs till dessa läger och på vilka grunder?

Det första lägret i Storsien skiljer sig från de övriga genom att det tillkom under krigsvintern 1939-40 med dess speciellt upphetsade stämningar. I lägret återfanns organiserade kommunister (ca 250), ”kommunistympatisörer” och radikala socialdemokrater men också en mindre grupp utan egentlig politisk förankring.

Av dessa kategorier betraktades gruppen organiserade kommunister som en säkerhetsrisk genom sin mer eller mindre dokumenterade ideologiska övertygelse. De övriga hade komprometterat sig på annat sätt. Det kunde räcka med att vara prenumerant på den kommunistiska tidningen Norrskensflamman eller att traditionellt ha stött kommunisterna i valen för att man som kommunistympatisör skulle hamna i Storsienlägret. Åtskilliga överfördes dit sedan de på sina militärförband anmält tvivel om att ”Finlands sak var vår” i den utsträckningen att den

kunde få äventyra vår fred och neutralitet.

De personer som satt i ledningen för norrbottnskommunisterna och deras organ Norrskensflamman var väl kända och tillhörde därför de första som placerades i lägret. Det gällde också de kommunister som företrädde partiet i kommunala och liknande sammanhang. Tillsammans utgjorde de den enda offentligt registrerade kommunistgruppen och troligen den mest medvetna.

Bakom utgallringen av de övriga, de politiskt mindre medvetna och de politiskt indifferent, kan man spåra ett utbrett registrerings- och angiverisystem. Hur något sådant var möjligt i en landsända, där arbets-, släkt- och byggemenskap varit särskilt framträdande, kan bara förstås mot bakgrunden av krigsvinterns uppiskade stämningar, något som behandlas närmare i kapitlet "Krigsvintern 1939-40".

Det är svårt att inpassa arbetslägren inom ramen för rimlig tillämpning av 1940 års tvångslag. Lagen åberopades heller inte vid lägrens upprättande. Det var också fråga om *kategorier* av medborgare som internerades utan att skälen därtill redovisades. De metoder som tillämpades vid utgallringen av folk var inte bara godtyckliga utan i många fall kränkande.

Mot den bakgrunden uppreser sig en rad frågor. Varför upprättades lägren? På vems initiativ? Regeringens, säkerhetspolisens eller militärens? Till de frågorna finns det anledning att återkomma.

3

— Furiren är kommunist, sa överste R. genast när han kom in till honom på expeditionen i Övertorneå.

— Ja överste, det har jag varit länge men organiserad blev jag först 1936.

— Furiren har den uppfattningen att om kommunisterna anfaller Sverige så ska ni inte försvara fosterlandet.

— Jag förstår inte den frågan. Varifrån ska anfallet komma i så fall? Det finns kommunister i alla länder. De finns överallt.

Vid det svaret blev översten röd i ansiktet, reste sig från stolen och såg hotfullt på honom.

I förrummet till krigsrättslokalen vid I 19 i Boden satt 630 J och funderade över det som hänt. Vid dörren stod två vaktposter med gevär och påskruvade bajonetter. Frånsett vaktposterna var han ensam i rummet. Först hade han trott att det kanske var något han skulle bli förhörd för. Visserligen hade han suttit de fem dagarna som han blivit dömd till men man kunde aldrig veta. I lumpen visste man aldrig så noga, tänkte han, men något jäkelskap var säkert på gång. I krigsrättslokalen var det tyst så det måste vara något annat. Kanske har det något samband med det där förhöret som översten höll med honom i Övertorneå.

— Jag menar naturligtvis Sovjetunionen och det vet furiren mycket väl.

— Ja, vad jag förstår så har vi goda diplomatiska förbindelser med Sovjetunionen så därifrån har vi inget anfall att vänta. I vilket fall som helst så försvarar vi fosterlandet.

Ungefär så hade deras samtal varit. Det hade förstås känts mera som förhör än samtal. Med överstar samtalar man inte.

Något mer blev det nog sagt då, men det var allt han kom ihåg just nu.

Det kanske inte var en tillfällighet att översten inspekterade sjukstugan i Övertorneå på morgonen före förhöret. Han gick från säng till säng och ställde frågor.

— Vem är ni då?

— Furir J. överste.

— Vad är det för fel på furiren då?

— Jag är förkyld och har legat här i fyra dagar.

— Varifrån är furiren?

— Jag är från Övertorneå, svarade han, och tänkte att överstar säkerligen inte känner till byarna omkring.

— Furiren ska inte ljuga utan tala sanning.

Översten kände alltså till honom och att han låg där redan innan han kom för att inspektera.

— Och furiren har säkert också annat att tänka på.

Just så sa han innan han gick. Sedan gick det inte mer än tio minuter innan läkaren kom och sa att han skulle fara tillbaka till förläggningen. Tåget skulle gå om tre timmar.

Tre timmar tills tåget går och hem är det bara en och en halv mil, på tre timmar hinner jag säkert hem en sväng, tänkte han när han gick stationsbacken neråt. Just då startade en av SJ:s lastbilar från järnvägsstationen och skulle säkert till Pajala. Han vinkade och fick följa med.

Hemma blev hustrun väldigt glad. Glad förstås över att se honom men också för den hjälp hon skulle få. Det hade kommit några tunga lådor till affären och dem hade hon inte orkat bära in. Hon var förbaskad på lastbilschauffören som lämnat allt på gården. Bara slängt av utan att bry sig om att hon var ensam. En låda med amerikanskt fläsk som vägde ett par hundra kilo hade han bara vräkt ner på gården. Hon hade inte heller förstått hur tung den var utan först ställt sig under för att ta emot. Då hade han skrattat åt henne.

Det kom kunder till affären i ett men mellan kunderna hann hon berätta om tullaren i granngården som blivit så underlig på senaste tiden. Honom hade hon alltid tyckt bra om. Mest kanske för att han varit så snäll med deras barn. Pratade med dem och lekte ibland. Burit dem på axlarna. Men nu hade han blivit så annorlunda. Han låtsades inte se barnen fast de ropade åt honom, gick bara rakt fram som om de var luft. Han kunde säkert trampa på dem om de råkade vara i vägen, sa hon.

Visst hade de olika åsikter om politik men att folk kunde bli så förändrade. Barnen förstår väl ändå ingenting. Hon var ordentligt bekymrad.

En stund tillsammans med hustrun hade han också tänkt sig men det kom ständigt folk till affären och sedan ringde telefonen. Det var kompaniadjudanten och han lät upphetsad i telefonen. Han sa att man sökte efter honom i Övertorneå. Han måste genast komma till överstens expedition på folkhögskolan.

Först tog han det inte så allvarligt. Tänkte att nog hinner han med bussen. Men adjutanten hade låtit så allvarlig. Han brukade inte hetsa upp sig i onödan. Det hände ju ofta att de turades om så där. Alltid var det något befäl som var ute på egna resor.

Han fick åka med en lastbil. På järnvägsstationen fanns det folk som väntade på honom. De kom genast fram till honom och frågade vart han skulle. När de fick veta att han skulle till

översten så sa de att det var bra men följde ändå efter honom på avstånd för att kontrollera.

Efter besöket hos översten blev han fördd till förläggningen med bil. Där blev han fråntagen sina vapen och fick sedan en tågbiljett till Boden.

Kompaniet som han fick adressen till visade sig vara ett malajkompani. Sent på kvällen kom han fram och gick till kompanichefen för att anmäla sig.

— Furir J. anmäler sig.

— Jaha, och vad vill furiren då?

— Kapten, jag vill ingenting. Jag har bara order att anmäla mig här.

— Det var konstigt. Jag behöver inga furirer. Jag har nog med furirer. Det dräller furirer överallt här.

Kaptenen var en smula spritpåverkad. Egentligen ganska full. Enarmad. Troligen något reservbefäl. Hade väl känt sig ensam och suttit och supit för sig själv.

— Om jag kunde begripa det här. Varför skickar de fler furirer till mig.

Plötsligt sken han upp.

— Vad har furiren för politisk åsikt?

— Jag tillhör det kommunistiska partiet.

— Ja, då förstår jag.

Sedan fick han sig anvisad en säng men inte i furirrummet utan i ett logement. På morgonen blev han kallad till kapten och där fick han veta att det kommit regementsorder på att han, furir J., skulle degraderas. Efter den upplysningen fick han order att vara hjälplastare åt sopsköraren. Sopskörningen blev lite spexartad. Han kände ju alla underbefäl från den tiden han hade varit stamanställd. De hade gått i samma skolor. Nu fann han stort nöje i att hälsa på dem på sitt eget sätt. Varje gång någon av dem korn förbi ställde han sig i enskild ställning, skyldrade med spaden och ropade Hej. De stannade förvånade och frågade vad i helvete som menades med det här. Han svarade alltid att han var den degraderade kommunisten.

Han satt och skrattade för sig själv när han mindes deras miner. De hade inte vetat vad de skulle säga.

Sedan hade det blivit fem dagar i buren för att han åkt hem istället för att sitta på järnvägsstationen i Övertorneå i tre timmar och vänta på tåget. Det var ju ingen förseelse men något måste de hitta på för att kunna degradera honom. Furiren som tillhörde kommunistiska partiet passade inte in i bilden av den svenska krigsmakten. Så något måste de hitta på.

Nu satt han alltså här i förrummet till krigsrättslokalen bevakad av vakter med gevär och bajonetter och var inte längre furir J. utan menige 630 J.

Idag var det den 19 december 1939. Finsk-ryska kriget hade pågått i tre veckor. Ett krig som man förstätt skulle komma. 630 J. mindes mycket väl hur stämningen varit vid gränsen i flera år.

Länge hade människorna pratat om kriget som skulle komma. Som om man vetat. Barnen hade suttit tysta i pörtena och lyssnat till de vuxna som samlades på kvällarna och pratade om förra kriget. De pratade också om gamla krig som de hört berättas om. Oftast hade de suttit kring det stora bordet mitt i rummet med ljuset från den nakna glödlampan i ansiktena och

kropparnas skuggor förstörde som mörkermakter på de kala väggarna.

Berättarna hade ofta kommit in på ryssarnas härjningar för länge sedan, om ryssarna under tsartiden i Finland och oändliga skildringar om de dumma ryska gårdfarihandlarna, lauk-kuryssät, som vandrat genom byarna och gjort affärer, hur man kunnat lura dem och hur illa klädda de varit.

Förr hade man ringt i kyrkklockorna när budet om krig nått bygden. Människorna i byn hade stannat i sina sysslor. Allting hade blivit så tyst och stilla, man hade sagt att även fågelsången tystnat. Kyrkklockorna hade ringt länge som om tiden stannat, människorna hade stått som förflamade av det dova ljudet som aldrig tystnade. Förflamningen hade brutits först när en kvinna brustit i klagande gråt.

Man väntade krig. Vid bönemötena hotade predikanterna med Guds straff som skulle drabba människorna för deras synders skull.

En spanienkämpe återvände till byn. Han berättade utförligt om krigets hemskheter, om sönderskjutna människor, om lösslitna kroppsdelar hängande i träden.

Allt fler radioapparater köptes till byarna. Nyheter om kriget mellan Tyskland och Polen spreds snabbt mellan gårdarna. Det kriget var långt borta så det tog man inte så allvarligt. De kan gärna slåss där nere i södern så kanske vi slipper, var det många som sa, men så for en finsk delegation till Moskva och man kände hur hotet kom närmare och närmare. Man tyckte sig allt oftare höra kyrkklockorna på avstånd och stannade för att förvissa sig.

På andra sidan älven fanns Finland. Människorna där kände man som man känner folket i grannbyar. Där på andra sidan pratades det mycket om Mannerheimlinjen som skulle rädda finnarna från de djuriska ryssarna. Gick man över älven utefter den utstakade vintervägen eller rodde mellan holmarna på sommaren så mötte man finnar, man stannade och pratade om kriget som skulle komma. Gick man till de finska affärerna för att handla så fanns där alltid någon som mycket högljutt propagerade för ett krig mot ryssarna och manade fram bilden av hur ett nytt Storfinland skulle se ut. Ingen protesterade, ingen vågade säga emot för tonen var hotfull. Där angreps de svenska kommunisterna och ingen ville säga något till försvar för pratet var inte längre sunt och vettigt. Alla ryssar och kommunister skulle slaktas och till sånt prat fanns inget att säga.

Även de finska barnen hade lärt sig och berättade hemska historier om de omänskliga ryssarna.

Hetsen fanns också på den svenska sidan av älven. Argument som tidigare varit hållbara och förnuftiga lyssnade man inte längre på. Även många kommunister började tvivla. Endast de ideologiskt starka lät sig inte rubbas. Deras barn som inget förstod blev utsatta för hån varje dag. Ryssunge blev ett skällsord bland barnen. Det var nästan alltid de fattigaste barnen, de redan underlägsna, som fick lida mest.

Beredskapsinkallelserna kom allt oftare med postväskorna till byarna. Ibland kom fjärdingsmannen cyklande när det var som mest bråttom. Endast de frikallade sov lugnt om nätterna.

Någon av de sista dagarna i november 1939 fick också han, korpral J, inkallelse till Boden. Vid inryckningen blev han befördrad till furir. Han hade varit värvad och genomgått underbefälsskolor, blivit korpral så småningom så det var ganska naturligt att han vid inryckningen blev furir.

På regementet var det kaotiskt. Order och kontraorder. Män blev inkallade med order om omedelbar inställelse men när de kom till regementena så fanns där varken kläder eller vapen till dem.

Ryska plan bombarderade Helsingfors.

Landstormare samlades till utrustningsorterna. De fick den utrustning som fanns i förråden och placerades i byarna vid gränsen för att bevaka broar och gräva skyttegravar vid älvstranden.

En vecka efter krigsutbrottet förflyttades furir J. med kompaniet till Luppio vid gränsen en mil söder om Övertorneå. Förläggning ordnades i gårdarna. Officerare gick från gård till gård och bestämde vilka utrymmen de skulle ha. Knappast någon familj fick behålla mer än ett rum för sig själv. I de stora pörtena fick husmödrarna laga sin mat och sköta sitt hushåll medan soldater snickrade ihop tvåvåningsbriter utefter alla väggar. De hade inga madrasser utan bar in halm och spred ut över alla ställen som kunde användas till liggplatser. Endast barnen fann glädje i det som hände och lekte kurragömma bland halmbalar, kärror, kanoner och kokvagnar.

Några dagar senare blev han sjuk och inlagd på den provisoriska sjukstugan som blivit inrättad i skolhemmet i Övertorneå och det var dit som översten kom en dag för att inspektera.

630 J. avbröts i sina funderingar av att dörren öppnades och en furir kom in i rummet och efter honom kom Johan F. som 630 kände mycket väl. Han hade samma utrustning som 630, obeväpnad, klädd i kronans långa kappa med rem kring midjan, vit fårskinnsmössa och ränsel.

Furiren sa något till vakterna och gick ut ur rummet. Strax efteråt kom Thure K, också han likadant utrustad. De tre kände varandra mycket väl som aktiva kommunister.

— Nu jäklar håller de på och samlar.

Det var 630 J. som sa det helt spontant när befälet som följt med Thure K. också sa något till vakterna och försvann.

— Nej, du svamlar. Det är ingen risk, vi lever ju i ett neutralt land.

Jo pojkar, jag är alldeles säker. Vi kommer från olika årsklasser och har inte alls samma utbildning. Dessutom har jag blivit förhörd om jag är kommunist.

630 J. började berätta om hur han kommit dit men blev avbruten när Ludvig H. fördes in i rummet, också han med ett befäl som eskort. Sedan kom den ena efter den andra. Inom ett par timmar hade de blivit nitton stycken.

En av dem kom plötsligt ihåg att han glömt sin hårklippningsmaskin på logementet och bad att få gå och hämta den. Han fick inte gå ensam utan en vakt följde honom.

Männen förstod att de var arresterade.

— Nog är det väl ändå konstigt, sa Thure K, att det plötsligt kan vara så här välorganiserat så att de inom två timmar kan samla alla oss så här när det annars verkar kaotiskt på regementena. Det här måste ha varit planerat en längre tid. Jag tänker på hur det varit på kulsprutekompaniet. Jag blev inkallad den 9 december. Sedan dess har det gått tio dagar och först i går fick vi ut en kulspruta. Den skulle vi ha fått ut första dagen om det varit någon ordning. Det är ju den vi ska skjuta

22 med om det blir krig. Och uniformerna sen. Det finns ju inte kläder som passar. De delas ut

hur som helst. Har man tur så får man byta med någon men har de andra fått någotsånär rätt storlek så går inte det heller. Det finns en på kompaniet. Han är jättestor. Det fanns ingen uniformsrock som passade åt honom så han fick den som blev kvar. Ärmarna räckte bara till armbågarna så han hade svårt att röra sig men han kan ju inte vara utan kläder. Det är ju vinter så något måste han ha på sig. Ingen ordning alls men det här verkar välplanerat. Jag undrar vilka som står bakom det här.

När det blivit alldeles mörkt ute kom en löjtnant in till männen och sa att det står en buss på kaserngården och gav order att de skulle ta plats i den. Han sa inte vart de skulle fara men en av männen kände chauffören och fick av honom veta att de skulle föras till Bredåkers skola ett par mil västerut från Boden. De två vakterna ställde sig längst fram i bussen med gevären i hand och med god överblick över bussens passagerare.

4

I Bredåkers skola var det ganska varmt. Männen tyckte att det var en bra förläggning. På andra sidan vägen fanns affären och lite längre bort låg bönhuset som gjorts om till matsal åt kompaniet. Affären och bönhuset, ändpunkter i det område där männen fick röra sig fritt. Längre än så fick de inte gå utan tillstånd.

Alla hade hoppats att få fara hem till jul och hade begärt permission, men kapten B. hade avslagit och sagt att de fick räkna med att aldrig mer komma hem. 123 K. hade ringt hem på julafton för att tala om för hustrun var han fanns och att han inte skulle få permission. Samtalet hade brutits när han börjat tala finska.

Nya busslaster med vapenlösa män kom varje dag till förläggningen.

Alla som inte blev kommenderade till snickeriarbeten eller handräckning fick gräva skyttegravar i närheten av skolhuset. Tjälén hade trängt djupt ner i marken. Spettet slant som mot sten vid varje stöt. Vid skolans vägg fanns en stor trave björkved och därifrån bar männen bördor och eldade i groparna för att tina upp jorden. Prima björkved knastrade och brann. Runt elden stod männen på huk och värmdes sig. Någon arbetslust hade de inte.

Kapten B. hade noga instruerat dem om hur skyttegravarna skulle se ut. De skulle grävas i bredd med två meters mellanrum. Groparna skulle vara två meter långa, en halv meter breda och halvannan meter djupa, precis som på kyrkogården.

Det var mått som männen mycket väl kände till. Visst förstod de att avsikten var att skrämma dem. De försökte skoja om det. Men någon arbetslust hade de inte. De ansåg inte att arbetet brådskade.

Natten mot den 4 januari 1940 sov man oroligt i Bredåkers skola. Det prasslade i halmen när männen vände sida och försökte somna om.

Kvällen innan hade kaptenen meddelat att tidigt nästa morgon skulle det bli förflyttning. Han hade uppmanat alla att skaffa sig personliga toaletsaker i affären eftersom inget skulle finnas att köpa på den plats dit de skulle förflyttas.

Hela kvällen hade männen suttit i grupper och diskuterat över vad kaptenens ord kunde innebära. Var fanns platsen där ingenting fanns att köpa? Eller var det kanske en ny sorts skrämselektik som kaptenen hittat på, undrade man.

Någon hade planerat en flykt. Om alla skulle ge sig av samtidigt så skulle många klara sig, hade man menat. Planen avfärdades som onödigt drastisk och dessutom omöjlig att

genomföra. Att ge sig ut i tjugofem graders kyla, i mörker och snö och utan riktig utrustning vore vansinne.

Man hade även diskuterat faran för att de skulle lastas på tåg och fraktas över till Finland, att de skulle föras dit med frivilligtågen och skickas ut i främsta linjen vid fronten där ingen skulle veta vem som sköt på vem. Möjligheten fanns också att de skulle överlämnas till den finska lapporörelsen. Deras sätt att behandla rödgardister kände alla till. Där skulle de inte kunna vänta sig någon nåd. Inte heller skulle deras förflyttning väcka någon uppmärksamhet på järnvägsstationerna mellan Boden och Haparanda eller vid överfarten till Torneå. Tåget skulle uppfattas som ett vanligt frivilligtåg och trafiken över till Finland var mycket livlig. Stämningen vid gränsen var också sådan att knappast någon skulle bry sig. Ingen skulle åtminstone göra något åt det.

Andra hade avfärdat sådant prat som fantasier och påpekat att många av dem var från Torne-dalen och kände väl till trakterna utefter järnvägen till Haparanda. Om det verkligen blev transport till Finland så skulle det säkert bli möjligt att fly under resan dit. Där vid gränsen fanns också större möjlighet att gömma sig. De kunde färdas omväxlande på svenska och finska sidan av älven och samarbeta med finska skogsgardet.

Till sent på natten hade diskussionerna pågått. Männerna hade mycket väl insett att vad som helst kunde hända men att de just nu inte kunde göra annat än att vänta och se.

Klockan fyra på morgonen blev de väckta. Yrvakna borstade de halmen från kläderna.

Någon pratade utan avbrott.

Kylan mötte som en mur i dörren. Sömndruckna, huttrande stod männen i rad utefter husväggen och pinkade. Nattens norrsken var nästan helt försvunnet, syntes bara som en svag strimma längst i norr.

Männen samlade ihop sina tillhörigheter. De som blivit inkallade till regementen hade sina civila kläder med sig i resväskor och ryggsäckar. Enligt instruktionen skulle de lämna sina civila kläder hemma vid första permissionen.

I ränseln packade de soldatens mundering och i resväskan den civile mannens kläder. Samtidigt med sina civila kläder packade de också ner sin civila identitet och blev enbart soldatnummer.

— Gomorron soldater, ropade någon hurtfriskt vid ytterdörren.

Ingen svarade.

— Kom ihåg pojkar att den som inte har något vapen inte heller är någons fiende.

Halmen bar de ut och brände. Med grova björkriskvistar sopade de golven rena.

Klockan sex kom bussen och hämtade. Igenfrostade rutor. Bussens värmebläkt förmådde endast blåsa en liten öppning i framrutans frosthinna.

Resan började. Instängda i en brummande, skakande buss, avstängda från landskapet de for igenom av isiga rutor, reste de mot något okänt. Endast längst där framme syntes genom en liten öppning förbiglidande väg i strålkastarljuset.

Bussarna stannade vid Bodens södra station. Öppna godsvagnar stod vid lastbryggan. På slädar intill vagnarna fanns kompaniets utrustning. Spadar, spett, hackor, borrhåll, släggor, yxor, sågar, skottkärror. Männerna fick order att lasta i godsvagnarna.

Frosten på verktygen tinade i handskvärmen, handskarna blev blöta och fastnade vid järnet. Vinddraget utefter järnvägsspåret trängde igenom kläderna. I mörkret var det svårt att övervaka männen. Ovissheten hade gjort dem likgiltiga för arbetet och i små grupper försvann de från vagnarnas skrammel av järn mot järn. De sökte lä för vinden men höll sig inom hörhåll för att inte bli anklagade för smitning.

Klockan åtta for tåget norrut från Bodens central. Ångloket pustade, stånkade och fick upp farten. Männen satt spända och väntade.

Tre kilometer från Bodens central delar sig banan i två spår.

Ett spår går till Gällivare och Narvik, det andra till Haparanda och Övertorneå. Skulle tåget följa malmbanan mot Gällivare eller skulle det svänga in på spåret mot Haparanda'?

Det blev Haparandaspåret.

— Där ser ni. Jag hade rätt. Det är det jag har sagt hela tiden. Nu kör de oss till Finland och vad som händer sedan är lätt att räkna ut.

— Du, det är långt kvar till gränsen än. Mycket kan hända innan dess.

Rösterna blev högljudda, diskussionerna livliga. Tåget ökade farten. I kylan hade vagnarnas fjädrar blivit stela, träbänkarna följde stumt med i hjulens dunkande mot skenskarvarna. Tåget krängde mellan skenorna, vagnshjulen skavde mot rälsen i kurvorna och ibland dränktes människens röster i ljudet från skramlande grindar och träets knirkande.

Kylan trängde in genom dörrar och fönsterspringor. Värmen från järnkaminen nådde endast dem som satt närmast.

Tåget stannade på alla stationer och hållplatser, stod stilla långa stunder, backade och växlade. Tåg mötte och tåg körde förbi. Persontåg. Godståg med övertäckta vagnar på väg mot gränsen.

— Jag har funderat en hel del på det här. Vi är hopsamlade från hela länet och anses förstås vara farliga för landet men pratar man med männen här så är de grovarbetare nästan allihop. Jag undrar på vilket sätt de kan vara samhällsfarliga.

— Jag för min del vet precis på vilket sätt jag är farlig, svarade 211 0. Det började redan 1928. Då var jag med och bildade en lokalavdelning av Sveriges arbetares allmänna sjuk- och begravningskassa. Det blev ett jåkla liv där hemma i byn. Alla som var borgerliga eller hade det lite bättre ställt reagerade häftigt. Det var som att vifta med rött tyg åt en tjur. När jag första gången gick till posten med inbetalningen för sjukkassan så blev jag ordentligt utskälld av postkassörskan och hennes man. Att ni inte skäms över att samla pengar till söderns kommunister från denna fattiga del av landet, sa hon.

Vi försökte ju bara gardera oss för att slippa gå till fattighjälpen om vi blev sjuka. Det var många som fick pengar därifrån. Vår egen kassa räckte sällan till utan vi fick rekvirera pengar till utgifterna.

Det var alltså den första ogärningen som jag gjorde. Den andra ogärningen gjorde jag 1932 när jag var med och bildade fackföreningen. Efter det var jag inte människovärdig.

Även de kristna var mycket kritiska mot oss. En gång när vi var på väg till ett fackföreningsmöte så gick vi på ditvägen in på laestadianernas bönemöte. Vi hade gott om tid så vi tyckte att vi kunde sitta och lyssna på deras predikan en stund. Genast när vi kom in så ändrade predikanten sin predikan. Han sa att om man förlitade sig på Gud så skulle man inte behöva

organisera sig och sjunga Internationalen.

Så nog vet jag varför jag har blivit internerad som samhällsfarlig.

— I vår by, sa 876 H, hade vi en rätt spännande arbetarrörelse. Dit anslöt sig nästan alla. Bondpojkar och arbetare var eniga, det var en mycket liten procent som var emot. Vi levde väldigt fredligt och så där när vi hade våra träffar. Folkets hus byggde vi också 1937. Kommunalgubbarna var ju emot förstås. De trodde inte heller att det skulle bli något av vårt husbyggande. De skojade med oss lite överlägset, en predikant i byn sa att nog skulle han också hjälpa till så de fattiga skulle få sitt hus. Taket skulle han kunna ge åt oss. Men när Folkets hus verkligen blev byggt då höll han inte ord och det var ju inte tänkt heller. Men vi hade förstås roligt åt det och skojade att nu måste vi gå till predikanten och få ett tak.

Där såg man att solidariteten var god när vi började bygga. Dit kom alla, från flera mils håll, och arbetade frivilligt. Verktyg hade de med sig. Det roliga var att vi inte hade några pengar när vi började men en del gav virke och så hade vi insamlingar. Vi hade en som bokförde och när huset var färdigt så hade vi tusen kronor kvar i kassan. Det måste man säga var ett ovanligt bygge som gick med vinst.

Det var en solidaritet som hade vuxit fram redan tidigare i samband med flottningsstrejkerna.

Det var ju väldigt låga löner vid bäckflottningen och det började med att en del unga män sa att det är så dåligt betalt så när flottningen börjar så går vi strejk. Timlönen var femtio öre och de tänkte kräva sjuttiofem öre i timmen.

Det här blev den första strejken och det hördes inte mycket om den. Tidningarna skrev ingenting om den, något i Norrskensflamman men ingenting annars. På sätt och vis så var det inte heller en vanlig strejk. Det var bara så att ingen började arbeta vid flottningen. När de blev tillfrågade så sa de bara att de inte skulle börja förrän det bjöds bättre lön.

Vattnet steg och stockarna fanns kvar där ute i bäckarna. Då begärde flottningschefen förhandlingar. Det valdes tre män, jag blev en av dem, och vi for till flottningschefen. Vi var två ungar och så en som var gift. Det var söndag, minns jag, och när vi kom dit så sa flottningschefen nästan genast att lönerna behöver stiga och skrev på ett papper. Vi lovade att nog kommer arbetena igång redan i morgon. Sedan frågade flottningschefen oss, när vi satt i hans salong, att hur blir det med strejken vid den andra bäcken. Vi visste ingenting för de hade inte meddelat till oss men vi gissade vilka de var som strejkade där. Vi gjorde upp för den andra bäcken också och sedan skrattade vi åt vår bluff. Men karlarna var nöjda så det gick bra.

Det var en av de allra första strejkerna. Sedan efteråt kom ombudsmannen för skog och flottning, han menade att det var en vild strejk och ordnade med ett möte men han kunde ju ingenting göra. Vi sa till honom att det inte varit någon strejk. Det var bara så att ingen ville börja arbeta. Han förstod ju också att det inte fanns något annat att göra än att godta det nya priset. Han skrattade efteråt och sa att det måste man ju säga att inte är det strejk när ingen vill börja arbeta.

Sedan bildade vi AIF, Arbetarnas idrottsförening. Det fanns en i byn som hade tränat brottning så vi började brottas. Vi fick låna ett stort pörte och där höll vi till. Det fanns inga arbeten så vi hade gott om tid. Dit kom alla bondpojkar också, nästan vilket parti deras fader än tillhörde. Sedan när vi hade brottats några månader så såg väl de där ledarna i byn att de måste göra någonting. Agronomen var liksom den ledande mannen i byn. De samlade till ett möte och bildade en sportklubb. Handlanden var med där och alla som var kända som borgerliga. Då blev det som en delning. Ett tiotal gick över till sportklubben men huvuddelen

blev kvar hos oss.

De försökte hålla liv i sportklubben med pengar och allting men det hjälpte inte. Till AIF kom det folk från alla håll och den bara växte och växte och vi tränade en massa grenar, skidor och simning och allt möjligt.

Det var Kommunistiska arbetarkommunen som stod för byggandet av Folkets hus men det var samma folk som i AIF.

Det var liksom ingen skillnad, alla var med i båda och när vi hade möten så behandlades både idrotts- och kommunfrågor på samma gång.

När byns borgare började motarbeta oss, då först väcktes alla till liv och det blev en väldig uppslutning och ett stort intresse. När vi hade tränat ett år så hyrde vi en lastbil och for på turné till byarna omkring. Längst bort dit vi for var det över tio mil. Det var sommar och vi hade presenning på lastbilsflaket och bänkar att sitta på. Vi var borta på veckolånga resor. En hel vecka var ganska vanligt.

Till våra 1:a maj demonstrationer samlades det väldiga skaror. Alla som kunde gå kom med. Vi gick till Folkets hus och sedan fram och tillbaka genom centrala byn för att borgarna riktigt skulle se oss. Det blev en sträcka på nästan en mil.

Vi hade danser på Folkets hus men där fick inte blandas in någon politik, det hade vi bestämt. Alla som ville ha roligt fick ha det och det skulle inte vara någon politik med men vi höll god ordning. Det fick inte bli något bråk. Teatergrupper hade vi också. De tränade och spelade. Det kom teatergrupper från andra håll också och gav föreställningar för oss. Ända från

Kiruna kom de. Det började rätt tidigt med ett politiskt uppvaknande i vår by. Vi hade en man där ett par år i början av tjugotalet, han var hemma från Amerika, men om det började med honom minns jag inte. Det var en mycket pratsam man, han var som en präst när han höll föredrag. Alla männen brukade samlas omkring honom när han pratade. Han gick och hälsade på i gårdarna och var i kontakt med folk och han var med i olika arbeten ett par år innan han for tillbaka till Amerika. Det var en mycket kunnig och upplyst man. Det verkade som om han hade läst mycket.

Det var nog där vi fick grunden men sedan var det dött ett tiotal år tills vi bildade AIF. Då vaknade vi liksom till igen.

Det fanns inga socialdemokrater i vår by. Där fanns bara vi kommunister och så borgare. Annat fanns inte. Det var bara tjänstemän som var socialdemokrater på den tiden. Det var ingen skillnad på socialdemokrater och högermän. Man kunde inte se någon skillnad alls.

Under uppehållet i Niemisel stannade ett frivilligtåg på spåret bredvid.

— Vart är ni på väg? Ska ni till Finland?

— Ja, det stämmer. Vi ska till Finland.

— Jaha, och vad ska ni göra där?

— Vi far dit som frivilliga. Ska ni inte följa med?

— Säg nu pojkar uppriktigt. Varför har ni anmält er som frivilliga?

— Vi ska kämpa för friheten och demokratien.

— Vad vet ni om friheten och demokratien i Finland. Vems frihet ska ni kämpa för? Vet ni

hur det är i Finland egentligen?

— Det vet väl alla.

— Men om alla vet det, varför har inte vi anmält oss som frivilliga. Det är nog så pojkar att det där känner ni inte alls till men vi vet vilken frihet och demokrati det är i Finland. Där finns ingen. Ni har blivit lurade pojkar. Vänd om medan ni kan.

Frivilligtåget for vidare mot gränsen.

— Såg ni hur förvånade de blev. De hade väl aldrig hört något annat än den nazistpropaganda som både radion och kapitalist- tidningarna vräker ut.

När tåget kom in till Morjärvs station stod där en grupp landstormare och väntade på tåget. De hade blivit ditförda från sina hemorter. En del hade kommit till Morjärv samma dag på morgonen medan andra hade fått vänta i flera dagar.

Det blev ett glatt sammanträffande. Många kände varandra sedan länge. Där fanns flera av dem som männen på taget hade talat om och undrat varför inte den eller den blivit internerad. Deras befäl var ironiskt nog furir A. Alla som kände A. från partimöten i Tornedalen skrattade och ropade till honom.

— Du A. Nu har visst vargen blivit renvakt. De blir nog snopna när de upptäcker sitt misstag.

Furir A. bara skrattade.

— Var inte oroliga pojkar. Jag kommer snart efter. Ni kommer säkert att behöva duktiga befäl ni också.

Landstormarna 320 K. och 253 I. hade funnit varandra under väntetiden i Morjärv. 320 K. hade varit kraftigt förkyld vid jultiden och kände sig ännu inte helt bra. 253 I. hade haft ont i ryggen en tid. De hade kommit överens om att sjukanmäla sig. Båda trivdes med att spela roller och försökte överträffa varandra i påhittighet. Furir A. kände dem väl sedan tidigare och var mycket road av deras påhitt.

Så snart tåget stannat och sammanträffandets glädje lagt sig något började 320 K. fråga efter den som hade befälet. Männen pekade på en löjtnant.

— Är det ni som är befäl här?

— Ja, det är jag.

— Jag är sjuk. Jag orkar inte gå långt om man måste gå långt. Och min kamrat är ännu sjukare. Han har ont i ryggen.

253 I. hade ställt sig bakom löjtnanten och lyssnat. Han stod något framåtböjd, ryggen sned åt ena sidan och såg mycket sjuk ut.

— Och så har jag inte fått någon medicin heller.

— Tror du din djäväl att jag har någon medicin, skrek löjtnanten. Jag ska inte ha med några sjuka. Vem har skickat er?

Furir A. sa att det var han som följt dem till tåget.

— Jag går och pratar med staben. Jag kan inte ta några sjuka med.

Just då kom stinsen springande.

— Tag plats. Tåget avgår genast.

Löjtnanten sprang ifatt stinsen och sa att tåget måste vänta för han skulle till staben.

— Men det kommer ett annat tåg och det här måste fara innan dess.

— Ring bakåt och säg att de måste vänta.

Löjtnanten sprang iväg till staben ett par hundra meter från stationen. Han kom tillbaka efter en stund. 320 K. och 253 I. fick följa med furir A. tillbaka till förläggningen.

Tåget fortsatte från Morjärv mot finska gränsen.

Knappast hade 320 K. och 253 I. Hunnit tillbaka till förläggningen förrän de fick meddelande om att de skulle få åka i överstens bil till den nya förläggningssorten.

Översten satt i framsätet bredvid chaffören, 320 K. i mellansätet och 253 I. bredvid överstens adjutant i baksätet. 253 I. som hade ont i ryggen, halvlåg mot adjutanten. Översten såg det och skrek.

— Ligg för fan inte på kapten.

253 I. rätade sig något men halvlåg snart på kaptenen igen. När bilen kört över den stora bron över Kalixälven beordrade översten chauffören att stanna.

— Ni är landsförrädare.

— Hur kan översten säga så, frågade 320 K.

— Jag vet det. Det vet prästerna och det vet landsfiskalen. Ni är landsförrädare.

— Nej, det är vi inte, protesterade 320 K. Jag vet då inte vad jag skulle ha gjort som är landsförrädiskt. Jag har gått vakt som alla andra. Senast har jag gått vakt vid järnvägsstationen i Övertorneå och ingen kan säga att jag skulle ha gjort någonting landsförrädiskt.

— Jo ni är landsförrädare.

— Nej, det är vi inte.

320 K. protesterade energiskt och bestämt.

Översten satt tyst en stund.

— Hur många barn har du?

— Jag har åtta barn.

— Ja, du får familjebidrag. Nu åker vi, sa han vänd till chauffören.

Tåget stannade. Klockan var tre på eftermiddagen. Stationen hette Vitvattnet. Längre stod tåget stilla. Andra tåg kom och for. Det hade blivit alldeles mörkt. Termometern på stationsbyggnaden visade trettio grader kallt. Avståndet mellan Boden och Vitvattnet var åtta mil. Resan hade tagit sju timmar.

Vid uppställningen på bangården sa kapten B. att det var tretton kilometer till den nya förläggningen.

Etthundratjugo man marscherade ut i kylan och mörkret, följde vägen mot Kalix. Befäl gick före och efter. Månen var i stigande och gav ledljus.

Landstormarna var sämst utrustade. Byxorna var vida och långa, byxbenen uppvikta till lagom längd. Uniformsrockarna av tunt ylletyg, utan foder. Tunna, långa kappor åtdragna med rem kring midjan. Vita fårskinnsmössor med remmar och spännen i nacken för att passa alla

huvudstorlekar. Egna skor och underkläder.

De som blivit inkallade till regementena var bättre utrustade. Många hade fått ut päls och ränsel. De var bättre rustade mot kylan men hade besvär med sina civila resväskor och ryggsäckar.

Truppen marscherade sju kilometer utefter vägen mot Kalix, följde sedan en sidoväg till höger. Medan de gått hade månen stigit rätt högt över horisonten, det var lättare att se. Skogen spöklikt svart på vägens bägge sidor. Kylan smällde i träden men ljudet drunknade i truppens tramp och prat.

Trötta och hungriga gick männen mot något ovisst där framme någonstans. Fyra i bredd gick de, fyllde hela vägens bredd. Ingen följde längre tätens takt. Andningsluften som ett moln. Rimfrost i ansikte och kläder.

123 K. gick och tänkte på det där som hustrun sa i går kväll när han ringde hem. Hon hade varit på bönemöte en kväll vid nyårstid. Ett sådant där laestadianmöte, rukouksia, som hölls i gårdarna i byn. Man höll mötena turvis i gård efter gård. Bakade innan och bjöd på kaffe och så där.

Hon var oerhört förtvivlad när han pratade med henne och det var inte så konstigt. Först hade de andra inkallade i byn, de som fått permission över jul, sagt att de hade hört att alla kommunister samlats på en öde ö och hölls inspärrade där, och att de aldrig mer skulle få komma hem. Efter det hade hon varit på bönemötet och där hade man pratat vid kaffet om kommunisterna som blivit inspärrade och aldrig mer skulle få komma hem. Hon hade suttit mitt ibland dem och gummorna hade vojat sig över henne. Barnen hade förstås också hört en del på byn eller i skolan för de hade frågat var pappa var, varför pappa inte kom hem. Den äldsta pojken hade sagt till en granne att det är konstigt men mamma hon skrattar aldrig numera. Det hade hon hört av grannen och det sa hon i telefon och han hörde hur förtvivlad hon var.

Han hade tänkt säga till henne att hon skulle förstöra arbetarkommunens medlemsmatrikel men han vågade inte. Telefonen var säkert avlyssnad. Han var kassör och skulle det bli razzia så var det onödigt att de fick tag i matrikeln. Nog för att angiveriet verkade vara väldigt utbredd men alltid kunde det finnas något som de inte kände till. Måste försöka få iväg ett brev som inte blir censurerat, tänkte han. Hur det nu ska gå till. Som militärpost går det inte.

Fingrarna hade domnat i greppet om resväskans handtag. Väskan var alldeles för stor men det var den enda resväska han ägde. I början av marschen hade det gått bra men nu var det svart att följa med. Den som gick framför honom var alldeles slut och orkade inte följa med i takten, han sackade efter och resväskan stötte ideligen mot hans knäveck. Mannen bakom gick för fort och sparkade smalbenen mot väskans nedre vassa kant.

Nog borde man ha förstått att det skulle bli så här, tänkte 211 O., medan han försökte gå i takt med den som gick före. Stämningen där hemma vid gränsen hade varit verkligt otrevlig hela hösten. Som det var nu hade det inte varit någonsin tidigare. Inte som han kunde minnas. Under världskriget och ända tills Ryssland gav Finland dess självständighet fanns det många ryssar på finska sidan om älven men inte vållade det några större problem. Visst sköt de en del renar för att få mat men annars var det inga stridigheter av betydelse. Inte så att svenskarna som var över till Finland blev störda i varje fall. Och hjälpsamma var de om man bad dem om hjälp. En gång hade bästa mjölkkon gått ner sig i myren. Den skulle gått förlorad för det fanns ingen hjälp i närheten. Då hade han ropat över älven till den finska gården där på andra sidan.

De hade kommit över med båt, sju ryssar, och haft rep med sig. Så kon hade snabbt kommit upp på fast mark.

Visst hände det nästan otroliga saker under världskrigets dagar. En finne, vars bror blivit skjuten av ryssarna, kom över till Sverige. Han hade beslutat sig för att hämnas och fick den svenske bonden H. till hjälp. De for med häst upp efter älven till ett ställe där bonden visste att det fanns ryska vaktposter på älvstranden. Finnen sköt med kulgevär ihjäl den ryss som just då stod på vakt.

Efter världskriget och finska inbördeskriget hade det varit lugnt men nu var stämningen hatisk. Finnar man pratade med skröt över stordåd som snart skulle komma. Nu skulle Storfinland förverkligas. Många av dem hade på somrarna varit vid ryska gränsen och hjälpt till med byggandet av Mannerheimlinjen.

Och barnen sen. Var hade barnen lärt sig om inte av de vuxna. Nu i höstas, för ett par månader sedan, gick en skolklass förbi hans hus. Var på utflykt med lärarinnan. Vår flicka som var två år stod vid vägen när de gick förbi. När skolbarnen såg henne ropade de ryssänkläppiä, ryssänkläppiä, ryssungar, ryssungar, och nog hörde lärarinnan men inte sa hon någonting. Tyckte väl likadant, kanske.

Det är konstigt med tankar när man går så här i trupp utan att själv bestämma över någonting. Bara går och går. Tur att man har tränat. Det såg ut att gå bra med marschen i början. För min egen del orkar jag nog men det är många som sliter hårt. Den som går bredvid skulle inte ha orkat om jag inte tagit hans ryggsäck. Det är inte så lätt. Hemgjord skinnpåse med axelremmar. Den snor som en säck hur man än försöker bära den. Men det går nog bra. Han orkar i alla fall inte med den själv. Varför kan jag inte låta bli att lyssna på skornas knarr mot snön? Ritsch, ritsch. Tankarna fladdrar och man försöker att inte lyssna på trampet men så plötsligt finns bara ritsch, ritsch. Ritsch, ritsch.

876 H. försökte få grepp om sina funderingar.

Han var en kraftig och vältränad karl. Ovanpå ränseln hade han knutit sin kappsäck. Mannen som gick bredvid honom hade inte orkat med sin ryggsäck så den bar 876 H. på magen med axelremmarna om halsen.

Tankarna följer sina egna banor. Fötterna trampar vidare. Ritsch, ritsch. Han kom att tänka på Kuokkanen. Där i hembyn fanns ingen utom Kuokkanen som spelade något instrument. Finnen som kom till byn ibland och bodde en tid innan han for vidare. Det var knappast någon som ville ha honom boende hos sig för det ansågs som syndigt. Bara två gårdar tog emot honom. Pojkarna i byn drev med honom och frågade om han inte var rädd för att komma till helvetet med sitt spelande. Kuokkanen drog stråken snabbare för att riktigt visa att han inte brydde sig. Vaikka sivut sieltäki, fast förbi där också, sa han bara och spelade vidare. Han hade lärt sig spela hemma i Finland på den tiden som Finland var ryskt. Ibland sjöng han frihetssånger som 38 varit förbjudna under tsartiden. På somrarna var det dans på landsvägsbron och under lediga veckan, römppäviikko, på hösten spelade Kuokkanen varje kväll. Mest var det dans i någon loge eftersom ingen ville tillåta dans i hemmen. Det fanns stora pörten i gårdarna men det skulle ha varit syndigt att dansa där. Musik var syndigt och instrumenten djävulens verktyg som ingen ville ha i sitt hus. I grannbyn fanns en som hade både fiol och dragspel. Han lärde alla sina barn spela och det blev skickliga spelmän av dem.

En gård i månljuset. Längre bort en annan. Äntligen, kanske äntligen, sa männen till varandra. Truppen marscherade förbi den första gården, förbi den andra men längre fram fanns flera

gårdar. Truppen gjorde halt där landsvägen tog slut.

En liten by med spridda gårdar här och där i mörkret.

— Ni kommer att anvisas förläggningar. Senare blir det utspisning med choklad och smörgåsar.

Ingen visste var man var. Frågade varandra.

Befälen fördelade männen till olika förläggningar. Började framifrån. Tjugo dit. Sexton dit. Kapade kompaniet i delar som om de skar munsbitar från en långkorv.

I bagarstugor och uthus skulle de bo.

Av folket i byn fick de veta att en del av Dalregementet hade bott i bagarstugorna tidigare. Dalmasarna hade snickrat ihop britsar och i dem låg halmen kvar.

I uthusen, med enkla brädväggar och utan innertak, fanns kaminer att elda i.

Hjälplösa stod de som inte någon gång tidigare varit utlämnade åt kölden på detta sätt. Vana skogskarlar som lärt sig att överleva trots trötthet och hunger högg ved och eldade kaminerna röda. De skottade snö högt upp efter ytterväggarna och så småningom började det kännas varmare inne än ute.

I bagarstugorna hade dalmasarna spikat bräder från underbritsens framkant och ner till golvet. De bräderna bröt männen loss. Där under fanns ett tjockt islager. Den fuktiga halmen spreds ut på golvet nära eldstaden för att torka.

Kring eldröda kaminer och öppna spisar satt männen hopkrupna och väntade på morgonen.

5

Motsättningar under 20- och 30-talen.

Det kommunistiska partiet har ända sedan dess tillkomst 1920 haft ett av sina starkaste fästen i Norrbotten. Vid sprängningen av det socialdemokratiska partiet 1917 gick distriktorganisationen över till vänstersocialisterna. Endast ett fåtal arbetarkommuner med något hundratal medlemmar stannade kvar i det socialdemokratiska partiet. Länets äldsta arbetartidning, Norrskensflamman, med en för tiden (1921) respektabel upplaga på 12 000 ex. följde med vid övergången. Även om vänstersocialismens saga blev kort så var det endast långsamt och med stor möda som socialdemokraterna kunde återerövra den politiska hegemonien i länet. Då det vänstersocialistiska partiet upplöstes 1923 ombildades åtskilliga vänstersocialistiska föreningar till kommunistiska kommuner medan återstoden — liksom distriktorganisationen — gick upp i det socialdemokratiska partiet. Redan tidigare (1922) hade emellertid Norrskensflamman blivit kommunistiskt organ.

De socialdemokratiska agitatorer (bland dem Gustav Möller) som sändes upp till Norrbotten under 20-talet ts första år klagade bittert över den misstro de mötte, en misstro som riktade sig mot den gamla socialdemokratin.

Det var emellertid inte bara organisatoriska omständigheter som bidrog till att arbetarrörelsen i Norrbotten utvecklades i en mer radikal, för att inte säga revolutionär, riktning än på andra håll.

Nordöstra delen av Norrbotten är gränsbygd till Finland. Området — inklusive Malmfälten — utgör och utgjorde tidigare i än högre grad finskt språkområde. Kontakterna över gränsälven

har alltid varit livliga både i ekonomiskt och kulturellt avseende.

De omvälvande politiska händelserna i Finland i samband med den ”finska revolutionen” 1918 och det finska inbördeskriget iaktogs på nära håll. Efter de rödas nederlag strömmade politiska flyktingar i stort antal över gränsen till Sverige. Där skyddades de av befolkningen, som genom rykten och egna iakttagelser kunde följa vitgardisternas skoningslösa repressalier, vilka tidvis och lokalt tog sig uttryck i ståndsrättegångar och massavrättningar.

De finska kommunister som på det sättet ofrivilligt och illegalt kom att uppehålla sig i Tornedalen och Malmfälten var i stor utsträckning fostrade inom Finlands arbetarrörelse, som var betydligt mer radikal än den svenska. Otvivelaktigt är, att de finska ”yrkesrevolutionärerna”, som kunde röra sig rätt fritt inom det finska språkområdet trots den svenska polisens ansträngningar, betytt en hel del för kommunismen i Norrbotten framför allt i ideologiskt avseende.

Arvo Tuominen uppger i sina memoarer att så sent som 1920 fanns 400-500 av dem alltjämt kvar i norra Sverige. De förhöll sig inte overksamman utan upprättade en särskild rödgardistavdelning, Finlands Röda gardes Sverigebataljon. Den upplöstes allra senast sommaren 1921, då de flesta sökt sig över till Sovjetunionen eller emigrerat västerut.

Även senare — i slutet av 20-talet och början av 30-talet — fungerade de svenska gränstrakterna som tillflykt för den då illegala finska kommunismen. Återigen tvingades finska kommunister fly västerut (och till Sovjetunionen), nu undan den finska ohranan (säkerhetspolisen) och de s.k. lappopojkarna. (Lapporörelsen var en fascistiskt influerad nationell rörelse,

42 som växte sig stark i Finland i början av 30-talet och som snabbt fick förankring inom krigsmakten, polisen och förvaltningen.)

Den politiska polariseringen i Finland avspeglades i Tornedalen i form av skarpa motsättningar mellan kommunister och mer eller mindre extrema högergrupper. Det var inte ovanligt med reguljära slagsmål mellan ungdomsgrupper ur de bägge lägren. Till och med skottlossning förekom.

Det är känt att Finlands kommunistiska parti (trots illegaliteten) växte sig starkt under terrorns och förföljelsens år. På samma sätt tycks kommunismen ha vunnit sympatier i Norrbotten, främst då i Tornedalen och Malmfälten, under intryck av de finska händelserna.

De kommunistiska organisationerna växte upp i de industrialiserade delarna av Norrbotten (kusten och Malmfälten) i början av 20-talet. Inlandet och Tornedalen släpade efter i det avseendet. Först på 30-talet började kommunisterna i dessa områden organisera sig, en process som förlöpte parallellt med framväxten av fackföreningar inom skogs- och flottningsnäringen.

Även om socialdemokratin, som tidigare nämnts, hade svårt att återfå fäste i Norrbotten, så var partiet snart på stark frammarsch inte minst genom insatser från skickliga agitatorer och dess nya partiorgan, Norrländska Socialdemokraten.

Det var naturligt att den politiska kampen mellan socialdemokrater och kommunister i det skedet fördes på det ideologiska planet, där en reformistisk och en revolutionär riktning bröts mot varandra. Särskilt påtagliga blev motsättningarna i samband med försvarsbesluten 1925-26 och arbetskonflikterna i början av 30-talet.

I försvarsfrågan krävde kommunisterna avrustning och anklagade den socialdemokratiska

regeringen med Per-Albin Hansson som försvarsminister för att ha svikit och förrått fredens sak då den 1925 tog beslutet om en militärutgiftsnivå på ca 100 miljoner kronor, en nivå som skulle bli normgivande för lång tid. De bägge partiernas agitatorer drog genom länet på formliga diskussionsturnéer, där framgången avlästes i de resolutioner mötena som regel hade att ta ställning till.

Tjugotalet präglades i Norrbotten av arbetslöshet och omfattande social nöd. AK-arbeten och fattigvård upphävde den värsta misären men knappast den sociala oro, som växte i styrka då internationella kriser förvärrade läget. Arbetslösheten steg ytterligare samtidigt som arbetslönerna sänktes. Ur denna situation uppstod de omfattande arbetskonflikterna i början av 30-talet, som för Norrbottens del berörde främst flottningen och massindustrin. Inom det första området var arbetarnas fackliga organisation svag och splittrad, inom det senare fanns en etablerad och stark fackföreningsrörelse.

I november 1931 sade Arbetsgivareföreningens organisationer inom pappers- och sågverksindustrin upp de gällande riksavtalen. Vid de inledande förhandlingarna i början av januari 1932 visade det sig, att arbetsgivarna reste krav på upp till 20 procents lönereducering och dessutom slopande av den fria sjukvården.

Sågverksarbetarna godtog i februari ett nytt avtal som innebar sänkning av timlönen med 6 procent och av brädgårdsackorden med 9 procent.

För pappers- och massindustrin bröt förhandlingarna samman i slutet av februari och strejk proklamerades för större delen av sektorn samtidigt som blockad utfärdades.

Strejken var laglig men saknade förbundsledningens stöd. Ledningen hävdade — i likhet med den socialdemokratiska pressen — att strejken var meningslös i rådande hopplösa konjunktur. Lönereduceringar ansågs nödvändiga. En strejk skulle ”välla arbetsgivaren föga omak”, då den bara gav företagen tillfälle att reducera de svällande överskottslagren.

Medlingsförslag förkastades av arbetarna med stor majoritet dels i mitten av mars, dels i slutet av juni. Bägge förslagen innehöll avsevärda lönereduceringar.

I mitten av juli begärde Pappers förbundsledning fullmakt att träffa nytt avtal. Förslaget gick till omröstning men förkastades med 4 200 nej mot 3 300 ja.

Vid det laget hade strejken kostat förbundet 3 milj. kronor i utbetalade strejkbidrag, pengar som enligt förbundsledningen varit bortkastade ”då förnuft och sans ej fått råda vid frågornas avgörande”.

LO:s ledning uttalade sig för fullmakt åt förbundsledningen och fick starkt stöd av den socialdemokratiska pressen medan man från kommunistiskt håll hävdade att avgörandet skulle ske på arbetsplatserna.

I början av augusti samlades förbundsstyrelsen och ombud från alla avdelningar som berördes av strejken till en konferens i Stockholm. Där beslutades att förbundsledningen och konferensen skulle träffa definitiv uppgörelse med motparten. Så skedde också.

Den 8 augusti återupptogs arbetet efter nästan ett halvt års konflikt. Resultatet av uppgörelsen blev att driftsackorden sänktes med 7 procent. Man beräknar att arbetarna förlorade ca 16 milj. kronor i arbetsförtjänster under konflikten.

Även om strejkens officiella förlopp ter sig lugnt var de lokala händelserna nog så dramatiska. Rätt tidigt stod det klart att det inte var produktionen som var den känsligaste punkten utan

utlastningen av pappersmassan. 'Avdelningar av Transportarbetareförbundet gjorde ansatser att blockera utlastningen men aktionerna hade föga framgång då strejkbrytare sattes in.

I Luleå kom det till allvarliga sammanstötningar mellan polis och demonstranter, som i god ordning demonstrerade mot de strejkbrytare som fraktats till staden med ett logementfartyg.

Industriområdena hade fridlysts på ett tidigt stadium av konflikten. Länsstyrelsen hade förstärkt polisen på de orter, där strejken pågick. Många bedömare hävdar att just detta uppbåd var orsaken till de oroligheter som utbröt här och var.

Allvarligast var "kravallerna i Klemensnäs", där 300 arbetare efter ett kommunistiskt möte besköts av ordningsvakten, då de raserade ett stängsel kring industriområdet. En arbetare sårades.

Senare dömdes två kommunistiska agitatorer, Forsberg och Wall, till 2 1/2 års straffarbete för anstiftande av upplopp.

Socialdemokratiska talesmän i press och på möten anklagade särskilt Sillénkommunisterna för att bedriva en splittringstaktik i politiskt syfte. Man gjorde bl a stor sak av Sillénkommunisternas publikation "Revolutionär strategi" och framför allt "handbokens" rekommendationer att kvinnor och barn skulle placeras främst i demonstrationstågen.

Om man ser till förhållandet mellan socialdemokratiska och kommunistiska arbetare så är det bestående intrycket att de bägge grupperna stod varandra betydligt närmare än deras respektive ledningar. Arbetarna intog in i det sista en klart militant hållning men förhöll sig å andra sidan hela tiden kallsinniga till de mest revolutionära appellerna. En avgörande skillnad tycks dock ha funnits i socialdemokraternas större lojalitet mot den fackliga organisationen och dess ledning.

Påfrestningarna från den långvariga konflikten och de politiska turerna i dess utkant satte emellertid sina spår även bland arbetarna. Partigränserna arbetskamrater emellan blev mer markerade.

Under 30-talets första år förekom flera arbetskonflikter inom flottnings- och skogsnäringen. Älvflottningen spelade på den tiden en mycket viktig roll i skogshanteringen. Kustindustriernas timmerförsörjning var starkt beroende av att flottningen förlöpte friktionsfritt särskilt under maj månad, då vårfloden medgav flottning även i mindre bäckar. Verksamheten var ur den synpunkten känslig för störningar men samtidigt betydelsefull som en viktig och synnerligen säsongbetonad biinkomst.

Inom skogs- och flottningsnäringen var den fackliga organisationen länge svag och splittrad. Arbetarna var — i den mån de var organiserade — anslutna till antingen den syndikalistiska LS (Lokala Samorganisationen) eller Skogs- och flottningsarbetareförbundet.

De första avtalen på flottningsområdet slöts på 20-talet. 1930 års avtal hade fastställt timpenningen till 70 öre. Detta avtal prolongerades år efter år, även sedan andra jämförbara yrkeskategorier tillskansat sig 10-15 öre mer i timmen.

Dessutom tillämpades inom flottningsnäringen ett entreprenadsystem som innebar att flottarlag fick lägga in anbud på flottningen inom vissa angivna områden, något som ytterligare dumpade utkomsten.

Förhållandena ledde till en rad vilda strejker. I maj 1934 utbröt en strejk som kom att omfatta hela Kalix älvs system. Anslutningen var hundraprocentig, vilket betyder att 1 500-2,000 flottningsarbetare lade ner arbetet under 10 dagar. Kraven gällde en timlön på 85 öre och

avskaffande av entreprenadsystemet.

Arbetsgivaren (Flottningsföreningen) rekviderade omgående strejkbrytare från ”Arbetets Frihet”, en strejkbrytarorganisation, som upprättats redan 1922 som motvikt till ”fackför- eningstyranniet”. Statspolis utkommenderades för att skydda strejkbrytarna. (Statspolisen hade inrättats 1932 av den borgerliga regeringen för att ”under kristid lösa vissa ordningsupp- gifter”. Såväl socialdemokrater som kommunister motsatte sig i riksdagen beslutet.)

Det kommunistiskt styrda förbundsdistriktet gav strejken sitt inofficiella stöd. Från socialdemokratiskt håll avvisades strejken bl a av formella skäl. Strejken var olaglig då den utbrutit under löpande avtalsperiod. Dessutom var strejken (enl. NSD) dömd att misslyckas p g a den svaga fackliga organisationen. Vidare reste man invändningar mot att strejken tvingade arbetare som stod utanför organisationen bort från arbetet.

Förhandlingar kom emellertid till stånd och den centrala förbundsledningen undertecknade (i Gävle) ett nytt avtal som gav arbetarna 72 öre i timmen.

Det fanns vissa gemensamma drag hos de i övrigt så olika strejkerna. Arbetarna stod eniga i sina krav i början av varje konflikt. De kommunistiska partifunktionärerna deltog öppet i strejkrörelserna genom agitation och organisatoriska åtgärder. Det socialdemokratiska partiet intog däremot (genom i huvudsak sin press) en avvaktande och till de centrala fackliga organen lojal hållning. Det ledde till att den socialdemokratiska pressen i ett visst skede av konflikterna satte in hela sin kraft att bryta strejklägena. Av argumenteringen att döma såg man från socialdemokratiskt håll i den kommunistiska agitationen en av huvudorsakerna till oron på arbetsmarknaden.

Det var också fallet med myndigheterna. Länsstyrelsen i Norrbottens län tar bl a upp Norrskensflammans roll i ett yttrande över åtgärder mot statsfientlig verksamhet:

”Genom kommunismens språkrör i Nbtn, tidn. Nfl, hava så många okynnesstrejker och - blockader kommit till stånd, så många arbetstillfällen förhindrats, så mycket arbetsleda, all- mänt missnöje och samhällsomstörtande läror utsprits, kort sagt så stor ekonomisk och moralisk skada åstadkommit att denna icke kan överskattas. Upplysning om kommunismens skändlighet synes ej hjälpa — så länge rörelsen får ogenerat använda sitt språkrör i pressen uppnår den alltid att hålla missnöjet vid liv, stärker de trogna och värvar även proselyter till läran om maktens erövrande genom våld.... Berövad detta skulle kommunisternas makt över sinnena snart avtyna.” (SOU 1935:8)

Arbetarpartiernas agerande i samband med konflikterna bidrog otvivelaktigt till en splittring av de strejkande i två läger på var sin sida av partigränsen. Följden blev att arbetarna gick ut ur konflikterna med inga eller obetydliga materiella vinster och en påtaglig och svårläkt bitterhet arbetskamrater emellan. Behållningen var en ökad facklig medvetenhet.

De framväxande fascistiska rörelserna på kontinenten och motsvarande tendenser i Norden en bit in på 30-talet tycks ha fört de socialistiska partierna närmare varandra. Särskilt påtagligt tycks så vara fallet under perioden 1935-38, då bl a 48 spanienrörelsen lyckades samla de radikala krafterna. Den gemensamma antifascistiska hållningen ledde till att kommunister och socialdemokrater samarbetade inte bara i fråga om 1 maj-demonstrationer och andra manifestationer utan också i det vardagliga kommunalpolitiska arbetet.

Den tyskvänliga högertidningen Norrbottens-Kuriren ondgjorde sig ofta över det samarbetet och talade ironiskt om ”socialdemokratins nya förälskelse” och ”umgänget i säng och bröd mellan regeringspartiet och bolsjevikerna”.

I den mån en hetare debatt mellan kommunister och socialdemokrater fortfarande förekom så gällde den försvarsfrågan, den stalinistiska utvecklingen i Sovjetunionen och (i slutet av perioden) landets säkerhetsfrågor inklusive frågan om Ålands beväring.

Man kan sammanfattningsvis säga, att åren närmast före krigsutbrottet 1939 utmärktes av en viss avspänning mellan kommunister och socialdemokrater medan motsättningarna däremot skärptes mellan kommunisterna och nazistinfluerade högergrupper. På det parlamentariska planet slog det igenom i form av upprepade högermotioner i riksdagen med krav på partiförbund riktat mot kommunisterna.

Förhållandet mellan kommunister och socialdemokrater bör ses mot ytterligare en bakgrund. De kommunistiska partierna hade vid Kominterns sjätte kongress 1928 tilldelat sig själva en offensiv roll. Något samarbete med de socialdemokratiska ledningarna ("enhetsfront uppifrån") var otänkbar. Snarare definierades den socialdemokratiska ledningen som huvudmotståndaren. Enhetsfronten skulle slutas underifrån genom att aktionsenheter av socialdemokratiska och kommunistiska arbetare bildades.

Vid kominterns sjunde kongress 1935 ändrades den strategiska huvudlinjen. Målet blev nu att på antifascistisk grund upprätta en proletär enhetsfront. I det syftet skulle samarbete sökas inte bara med socialdemokratin (inkl. dess ledning) utan också med småborgerliga grupper.

I den nya defensiva strategins anda uppmanas det svenska kommunistpartiet att stödja genomförandet av det socialdemokratiska regeringsprogrammet från 1932. Dimitrov: Enhetsfront mot fascismen, 1935.

Det skulle emellertid visa sig att det var lätt att blåsa liv i den antikommunism, som grundlagts framförallt under 30-talets första strejkfyllda år och som bevarats och omhulldats av de fackliga och politiska ledningarna. De nationella känslostormar som det finska vinterkriget utlöste skulle förstöra dyningarna från 30-talets fackliga och politiska kamp till en svallvåg, som allvarligt hotade enskilda människors liv och integritet.

6

Vår by är känd i hela länet som högsäte för nazisterna. I byn har det funnits en nazistisk organisation sedan trettiofem men det började ännu tidigare, trettiofyra eller trettio. Det kom en finne över gränsen då och bosatte sig i en stuga i byn. Han var skomakare och försörjde sig med att sy skor åt folk i byn. Varför han kom just till vår by vet jag inte men han tillhörde finska Lapporörelsen och började agitera för nazismen och det var rätt många som anslöt sig.

Jag måste säga att det gick mycket hetsigt till ibland. Nazisterna var väldigt aggressiva och bland annat så sa de till mig också flera gånger att det ska du veta att snart hissar vi hakkorsflaggan på Folkets hus. Snart är det våran flagga som vajar där, det ska du få se. Ändå var det vi kommunister som hade byggt Folkets hus.

En gång så samlades nazisterna i en stor gård i byn. Där var bland andra några unga jägmästare som kommit för att höra på, minns jag. Vi kommunister var också inbjudna till diskussion. Nazisterna hade tagit dit den där Lindholm och en som hette Karlsson från södra delen av landet. Vi hade en som heter Gunnar Johansson, ni kanske känner honom för han är här på lägret, och min bror skulle också vara med och debattera. Först talade Lindholm ganska länge och sedan skulle diskussionen börja men då reste sig en kommunist och sa att vi måste också få lika lång tid att framföra vårt program för vårt program är inte kortare. Mer behövdes det inte förrän nazisterna började hoppa på bänkarna och skrika att här får inte kommunisterna

komma med några predikningar. Det blev slagsmål på en enda gång, fönstrena slogs upp och det blev ett våldans liv. Då var det en kommunist som klev upp på en bänk och sa att alla som inte vill lyssna på nazisterna går härifrån. Det blev inte så många gubbar och gummor kvar, det var inte så många unga med i naziströrelsen. Några bönder, men det var inte många och mest var det äldre. Innan vi hann gå så var det en från byn, han var känd nazist, som skrek och skröt så han hördes över alla att nog fan kan jag skjuta några av er för jag har en femladdare på mig så nog fan börjar det lukta här snart om jag så vill. Men vi gick lugnt därifrån och sedan bjöd vi nazisterna på diskussion söndagen därpå i Folkets hus men det blev pannkaka av alltihop för de kunde ju inte försvara sig alls. De hade inga argument. Det här var sommaren 1938.

Det fanns en läkare i byn och så kyrkoherden som var aktiva nazister.

Men det värsta som hände var nog när de började skjuta en gång. Det var ganska sent på hösten, i alla fall var det mörkt då. Vi hade en större tillställning i Folkets hus och då hade nazisterna, den här finnen var också med, samlats därute vid vägen i mörkret. Där vaktade de tills folket började gå hem från festen och så fort de var inom räckhåll så började nazisterna skjuta. De kanske inte vågade skjuta direkt på människorna men det var i alla fall någon som fick hagel i benen. De sköt flera gånger men sedan kom landsfiskalen och fjärdingsmannen dit och de tog gevären i beslag.

7

Husbonden gick ut i vintermörkret. Han hade ingen lampa med sig men gick ändå med vana steg utefter den upptrampade stigen i snön. Trots att han tagit pälsen på sig kände han sig frusen. Snön knarrade under skosulorna. Han andades genom näsan för att inte den kalla luften skulle kyla tänderna, för att inte tandvärken skulle komma igen och förstöra nattsömnerna.

Månljuset bildade figurer av timmerkalkarna på gården.

Mannen stannade vid ladugårdsknuten och pissade en grop i snön. Han lyssnade inåt stallet men hörde inget särskilt. Spådde morgondagens väder i ljusringen kring manen. Det var nästan stjärnkylant men stjärnorna var alltid lika och ingenting att se på. Men månens ljusring betydde snö kanske redan i morgon.

Han skakade sin lem, den sista urindroppen föll ner i snön. En hastig knyck med kroppen och lemman for in i vadmalsbyxornas värme.

Innan han gick in i huset stannade han vid farstubron och tittade ut mot gårdarna i byn. Det var mörkt överallt. Ett svagt norrsken ilade över trädtopparna i norr.

I husets kammare satt H.S. och räknade tumsedlar. Faktorn, basen i tumningslaget, hade redan somnat. Det hade varit en kall dag. Fingrarna hade ännu inte återfått sin mjukhet. Pennan kändes klumpig i handen och hans i övrigt mjuka skrivstil kunde inte handen forma. Tröttheten började kännas tung i kroppen. Han hade en stund motarbetat lusten att gå ut och tömma sig för natten.

Någon kom klampande genom farstun. In genom dörren till pörtet kom en svartmuslig, storväxt främling. Utan att hälsa frågade han.

— Onkos bolsjeviikki H.S. täällä? Finns bolsjeviken H.S. här?

Husbonden hade redan tagit av sig vadmalsbyxorna, satt i kalsongerna på sängkanten. Hustrun

plockade undan efter kvällsgröten.

Dörren låste man aldrig för det skulle uppfattas som ogästvänligt och vara tecken på misstro mot andra bybor.

— Nog finns H.S. här. Han sitter i kammaren och räknar tumsedlar. Men inte vet jag om han är bolsjevik. Han har ofta bott här hos oss. Det är en bra karl. Men bolsjevik vet jag inte om han är.

H.S. hörde samtalet. Han gick in i pörtet. Där stod en man klädd i päls och stövlar. En främling.

— Jag är H.S. Är det mig ni söker?

— Du ska ögonblickligen följa med mig.

Oj då. Kan det vara så bråttom så att man måste ge sig iväg mitt i natten? Vi är inte klara med tumningen heller.

Ja, se ei ole kuin vain lähteä myötä. Ja, det är bara att följa med. Det behövs inget resonering.

H.S. gick in i kammaren, väckte faktorn och talade om vad som hänt. Faktorn var yrvaken och hade svårt att förstå.

Det är ju synd att vi måste avbryta tumningen, sa han till slut.

H.S. packade ryggsäcken. Betalade värdfolket och gick ut i den kalla natten tillsammans med den okände mannen. De följde stigen ner till landsvägen. Först nere vid vägen såg H.S. att det stod en bil där med släckta lyktor.

— Stig in i baksätet, sa mannen bakom honom.

I framsätet satt två män. De vände sig inte om när H.S. klev in i baksätet. Mannen som hämtat honom satte sig bredvid. En av männen i framsätet frågade, utan att vända sig om.

— Vet du var Alavaara finns?

— Nej, jag har ingen aning. Jag har inte träffat honom på länge.

— Han är väl kommunist som du? Eller hur?

— Inte vet jag hur mycket kommunist han är. Men han är en bra karl, det vet jag. Men ni visste ju var jag fanns och då måste ni väl veta var Alavaara finns och vet ni inte så får ni väl söka reda på honom. Jag har ingen anledning att söka reda på folk åt er och förresten, vad vill ni mig egentligen?

H.S. fick inget svar. Bilen vände vid ett vägskäl och körde mot hans hemby. De två i framsätet visade aldrig sina ansikten. Mannen bredvid honom tittade rakt fram och svarade inte på H.S. fortsatta frågor om vart de skulle.

Strålkastarna lyste upp vägen. Genom två små gluggar i vindrutans frosthinna kunde han se högra vägsidans plogkarm bölja förbi i ständigt växlande skuggmönster. Snöns iskristaller spegelblänkte i den stränga kylan.

Utän brådska, som i tvekan följde bilen vägens kurvor. Saktade ibland som om den skulle stanna. Männen i framsätet pratade lågmält med varandra. De verkade inte överens. Några ord nådde H.S. men han fick inget sammanhang i pratet. Han var mycket fundersam över det som

skedde. Den självklart bestämmande rösten hos mannen som hämtade honom. Tiden på dygnet. Brådskan från gården. Frågan om han var kommunist. Männen som inte visade sina ansikten och nu den tveksamma färden.

Bilen stannade mitt på bron över Isojoki. Föraren släckte strålkastarna och stannade motorn.

Månljuset gav fäste åt ögats famlande. Strålkastarnas skuggspel och motorns ljud hade gett resan liv men nu var allting plötsligt spöklik tystnad.

H.S. kände väl till bron över Isojoki. Mitt under bron var det mycket strömt. Där fanns alltid en vak i isen även under mycket kalla vintrar. Han hade stannat någon gång tidigare när han färdats här och tittat ner i det mörka vattnet som verkat alldeles svart mot den vita snön på isen.

— Vet du inte var Alavaara finns? Är det verkligen säkert att du inte vet? Det var bilens förare som frågade men fortfarande utan att visa sitt ansikte. Rösten tyckte sig H.S. känna igen men han kunde omöjligen komma på vem det var.

— Nej, har jag ju sagt. Jag vet inte var Alavaara finns, och varför skulle jag tala om det för er om jag visste. Det är en bra och hederlig karl på alla sätt. Han har väl ingen anledning att gömma sig.

— Men han är kommunist som du.

— Om han är kommunist eller inte far han svara på själv. Han är i alla fall en bra karl.

— Du inser väl att det nog är bäst för dig att tala sanning. Du borde i alla fall inse det.

Viskandet fortsatte i framsätet. Månljuset lyste igenom de igenfrostade rutorna. H.S. började inse att det kunde bli allvar.

Nu jävlar slår de ihjäl mig och slänger mig i vattnet från bron, tänkte han. Ingen kan hitta mig förrän till våren när isen går upp.

Han hade hört många historier om Lapporörelsen i Finland, om hur man där hade kastat människor i vakar på vintern. Han kände skräcken komma. Han förstod den nattliga färdens avsikt.

Många tankar hann H.S. tänka, hemmet, barnen, hustrun, naziströrelsen i byn, innan bilen plötsligt startade och färden fortsatte.

— Du ska in i det militära, sa mannen bredvid honom efter en stund.

Oj då. Ska jag in i det militära. Det var då ett ovanligt sätt att bli inkallad på.

Bilen körde genom hembyn och förbi H.S. hus.

— Så djävla bråttom är det väl inte så att jag inte hinner gå in hemma och säga vart jag far. De tror ju att jag är kvar på 56 tunningsarbetet.

Bilen stannade. Männen samtalande lågmält i framsätet, bilen vände och körde in på hans gård. Bildörren slängdes upp.

— Men du vet att du inte får lämna hemmet.

Hustrun mötte i dörren. Hon hade vaknat av motorljudet. Hon var orolig och frågade om det hade hänt något eftersom han kom hem mitt i natten. Han berättade för henne men nämnde ingenting om uppehållet på bron för att inte oroa henne ännu mer.

Hon sa inte mycket. Kaffepannan tog hon från spisen, fyllde vatten med skopan från hinken på diskbänken. Suckade. Sa något ord utan mening. Nedför hennes kinder började sakta tårar rinna. Hon ville inte visa mannen utan stod med ryggen mot. Böjde sig ner och rörde om i elden.

— Du kanske är hungrig, frågade hon utan att vända sig om.

Hon hade harklat sig först för att rösten skulle låta stadig och normal. Mannen förstod att gråten fanns i halsen.

I farstun hördes fotsteg, dörren öppnades och två män kom in. Den ene var byns fjärdingsman. Han bar på en portfölj. De hälsade artigt, nästan ursäktande men med myndighet och besökets allvar i rösten.

H.S. bad dem söka sig stolar. Han anade deras ärende men kunde inte förstå hur de redan hunnit komma. Fjärdingsmannen bodde ju fem kilometer därifrån.

Fjärdingsmannen öppnade sin portfölj och tog fram ett stort formulär.

— Du vet H.S. att du inte får lämna hemmet på tjugofyra timmar. Om du tittar här så står det tjugofyra timmar. Jag kan översätta åt dig så du säkert förstår.

— Jag kan nog lika mycket språk som du så det behövs inte.

— Du ska skriva under här och vi ska intyga din namnteckning.

Sedan gick de sin väg och det blev alldeles tyst i pörtet. Hustrun satte fram mat och sedan satt de mot varandra, på var sin sida av bordet liksom förlägna över tystnaden. Hustrun drack kaffe, balanserade fatet på vänstra handens fingertoppar. Samtidigt som hon stoppade in en ny sockerbit i munnen började hon prata om korna och höet och snön och veden. Ordflödet lossnade. Hon pratade, inte fort men utan avbrott liksom rädd för tystnaden som kunde komma.

Sedan de lagt sig tätt intill varandra och legat länge i mörkret frågade hon försiktigt liksom för att få veta om han somnat.

— Tror du att det är grannen som har anmält?

— Vad tänker du då på? Vad menar du?

— Jag tänker på honom som var hit och tiggde till Finland. Han ville ha smör och du sa att smör kan vi ge för smöret kan de ge till barnen. Sedan ville han att du skulle ge din päls men du sa att i helvete att du ger någon päls. Den kan de ta till fronten och det går du inte med på men smöret kan de ge till barnen så smör kan du få. Då blev han arg och har inte varit hit sedan dess.

— Ja, när du säger det så verkar det troligt.

— De ska säkert föra dig till koncentrationslägret i Storsien. — Det har jag nog förstått.

På morgonen kom byns taxi och hämtade honom. Någon inkallelse hade H.S. ännu inte fått.

8

Dagarna gick. Första veckan, andra, tredje. Livet på lägret blev rutin. Arbetet kom igång. Kompaniet byggde en vinterväg som fortsättning på landsvägen som tog slut i byn.

Byns hus räckte inte till för inkvartering av alla. Nya män anlände nästan varje dag. Från hela

landet kom de. De senast komna fick bo i tält. Den norrbottniska vintern var ovanligt kall. Dag efter dag låg temperaturen mellan trettio och fyrtio minusgrader. I förläggningarna brann den eviga elden. Dygnet runt eldades det i kaminer, öppna spisar och bakugnar. Hela dagarna hördes yxhugg från platsen där kompaniets vedhuggare höll till.

I bagarstugorna var det mycket trångt. Lågt till tak. Dubbla britsar. Det var inte sitthöjd mellan britsarna och inte heller mellan övre britsen och taket. Den stora bakugnen höll värmen fram till morgonen om den eldades ordentligt kvällen innan. Golvet var iskallt. Det fanns ingen trossbotten under golvplankorna. Köldmoln rullade in över golvet varje gång någon öppnade dörren. Vid läggdags var det alldeles för varmt i britsarna men alla visste att innan morgonen skulle de vakna av att de frös.

De som bodde i uthusen och vedbodarna hade det sämre. Vinden spelade i brädväggarnas springor och froststrängar bildade mönster från golv till tak. Järnkaminerna eldades röda men vännen nådde inte ända fram till väggarna.

I tälten var det olidligt kallt. De nykomna hade ännu inte hunnit få sig filter tillsända från sina hem. Endast de som hade pälsar sov bra om nätterna.

Inom kompaniet fanns många yrkesmän och mycket snart hade förläggningen eget snickarlag, egen murare, plåtslagare, smed, målare och skomakare.

I förläggningarna blev de värsta dragställena överlappade.

Snickarlaget hade börjat bygga en bastu. Plåtslagaren, muraren och smeden hjälptes åt med ugnen och varmvattengrytan. Männerna hade begärt att få bygga en bastu. Internering går väl an men att vara utan bastu, det kan inte en tornedaling, hade de sagt innan de gick till kapten B. med sin begäran. Efter en stunds tvekan gick kaptenen med på deras önskan och arbetet kom genast igång.

Snart skulle monteringsfärdiga baracker transporteras till byn, hade kapten sagt vid en uppställning. Allting pekade på en mycket långvarig vistelse för kompaniet i byn.

Maten på lägret var vanlig militärrät, varken sämre eller bättre. Säkert bättre, trodde männen. Vi har kockar av vårt eget folk och de gör inte affärer med vår mat som vanligt är på förläggningarna där kommissarierna säljer maten och grabbarna svälter, sa de.

165 J. var förkyld redan när han kom och blev efter ett par - dagar liggande sjuk i tältet. Han hade hög feber och de andra sa till honom att han måste gå till sjukvårdaren men han vägrade. Så djävlig är jag så jag går inte, behandlar man folk på det här viset så krusar jag dem inte, sa han. Männerna sa till honom att de inte skulle ta ansvaret för hans liv. De gick till sjukvårdaren och sa att 165 J. han dör snart om han inte kommer under vård. Då hämtades han med häst och släde till sjukvårdsrummet. Han hade då över 39 graders feber. Sjukvårdaren frågade honom varför han inte kommit tidigare. Han svarade att såna människor som skickar folk så här från varma förläggningar till trasiga tält i den här kylan, såna människor kan man inte resonera med. Har de inte bättre förstånd så kan man inte resonera med dem.

165 J. hade varit löjtnant i spanska frivilligkåren. När han blev frisk så skrev han tillsammans med de andra sju spanienfrivilliga på lägret till Georg Branting med avsikt att han skulle göra sitt inflytande gällande. I brevet skrev de bland annat:

”När vi kom hem från Spanien så skrev den svenska tidningspressen om oss att det var blomman av den svenska arbetarungdomen som deltagit i kriget mot Franco. Nu har man spärrat in oss på läger utan vapen och satt organiserade nazister som befäl över oss. Är det

verkligen så man behandlar blomman av arbetarungdomen här i vårt land?”

En dag kom en ny transport till lägret. Ett tiotal man på ett lastbilsflak. Nyheten spreds snabbt från man till man. Alla kör ut för att möta.

Den första som hoppade ned från lastbilsflaket hade furirs grad på axelklaffarna. Som ett lejon rusade kapten B. mot honom och rev och slet i gradbeteckningarna. Han såg alldeles vild ut. De där behöver du inte här, skrek han.

Mannen blev alldeles förskräckt. Han verkade helt oförstående.

På förläggningen fick han sedan veta vilket kompani han kommit till. Då sjönk han liksom ihop. Pratade inte med någon, gick bara för sig själv. Männens började frukta för att han skulle ta sitt liv och turades om att vakta honom.

Senare berättade han sin historia.

— Sanningen är den att jag aldrig har sysslat med politik. Jag har inte vetat vad som varit socialdemokrat eller höger. Det gick så till att jag var inkallad i Linköping. Jag skulle kvittera ut min lön och då såg jag att de hade dragit tio kronor från lönen utan att fråga mig. När jag frågade vad det var för avdrag så fick jag veta att summan skulle gå till Mannerheimlinjen. Nej, så fan heller, sa jag, inte har jag råd att lämna något till Mannerheimlinjen. Jag har hustru och barn och behöver pengarna själv. Ja, du får välja själv, sa de, men så får du också ta konsekvenserna. Inte förstod jag vad de menade så jag kvitterade ut hela summan. Redan samma kväll fick jag order att lämna in gevär och ammunitionsbälte och sedan gå till expeditionen. Där fick jag biljett till Niemisel och därifrån fördes jag hit.

En intern från Haparandatrakten fick meddelande om att hans far hade dött men han fick inte permission till begravningen. Kapten B. ansåg inte att tillräckliga skäl förelåg för beviljande av permission.

I britsen under 412 H. låg en tystlåten man. Han svarade på frågor men inledde aldrig själv något samtal. En kväll frågade 412 H. honom varför han fanns på lägret.

— Jag har inte blandat mig i diskussionerna här. Det mesta rör sig om politik och jag är inte särskilt intresserad av politik, inte förstår jag så mycket heller. Jag har aldrig satt mig in i det. Jag har inte heller yttrat mig om kriget eller något annat som kunde ha gett dem anledning att föra mig hit. Nej, det är faktiskt så att min släkt i Tyskland är en stor och känd släkt. Vi heter Fischbein och är judar. I Tyskland är det ett känt judenamn. Jag är internerad för att jag är jude och det är tyskarna som ligger bakom det här. Allting dirigeras från Tyskland, det är jag helt övertygad om, sa han.

En dag kom tre hustrur för att hälsa på sina män i Storsien. De stannade ett par dagar och fick bo i en gård på Gransätraområdet på andra sidan ån.

Deras berättelse om visitationen på järvägsstationen i Övertorneå väckte bitterhet hos männen på lägret.

Där i hembyn fanns militärer överallt. Människorna levde i krigets närhet. På andra sidan älven fanns Finland. Från byn mitt emot var många av dem de kände vid fronten. Historier från fronten följde med människorna över älven och spreds från gård till gård. Finska radions lägesrapporter, tilannetietotus, innehöll varje dag uppgifter om krigsvinster och mängder av tillfångatagna ryssar.

Människorna där på andra sidan älven hade kriget i sina hem. Männens fanns vid fronten.

Deras anförvanter gick i ständig oro. Många trodde ändå på förverkligandet av Storfinland och deras ögon lyste av stolthet, när de berättade om framgångarna, men i deras ansikten fanns också sorgen, en sorg som lätt övergick i hat när kistor insvepta i finska flaggan lyftes ner från tåget och efter tal om fosterlandet begrovs i bykyrkogårdens hjältegrav. Hatet var utan förnuft och riktade sig mot dem som hade annan åsikt eller mot dem som inte kunde försvara sig. Ryska fångar sändes ut till gårdarna för att arbeta. På deras blusryggar var ett stort V, Vanki, insytt för att det skulle synas att de var fångar. Många behandlades illa. En hade blivit ihjälslagen med ett järnspett av husbonden och en annan hade blivit innebränd i en bastu, berättade man.

Hatet riktade sig också mot svenska kommunister.

Finnen P. kom över gränsen för att sälja kött. Han kom in i B:s hus. Att B. fanns på läger visste han säkert. 38 B:s hustru var ensam med barnen. Knappt innanför dörren började P. skälla på svenska ryssar. Det skulle nog bli slakt av och han var en av dem som skulle vara med och skjuta. Med rötterna skulle kommunismen slitats ur den nordiska själen, inte ett frö skulle finnas kvar när de var färdiga med slakten, skrek han.

Vad kunde hon väl säga till sitt försvar.

Kvinnorna som hade sina män i Storsien sökte tröst hos varandra. Deras oro gav dem ingen lugn stund. De mest otroliga historier om behandlingen av deras män fick de höra. En dag bestämde de sig för att fara till lägret för att få visshet.

Ryktet gick snabbt i byn. Nu skulle kvinnorna fara för att träffa sina landsförrädare. Att de inte skämdes. Hade de ingen skam i kroppen.

Redan på bussen till Övertorneå kände de sig iakttagna. När de köpte biljetter på järnvägsstationen fanns män i närheten för att höra vart de skulle.

De hade hunnit sitta på tåget en stund när stinsen kom och bad dem ta med sig väskorna och komma till väntsalen. Han försäkrade att tåget skulle vänta på dem.

Där inne i väntsalen, inför många nyfikna, blev deras väskor genomsökta av polis och militär. Ingen förklaring fick man men när fru B. erbjöd sig att hjälpa till med genomsökningen av handväskan verkade de generade och slutade gräva.

De hann med tåget men var under uppsikt hela resan.

9

1. arbetskompaniet hade stått uppställt i tjugio minuter på ängen vid landsvägen. Männerna stampade i marken för att hålla fötterna varma. De sneglade oupphörligt mot huset ett par hundra meter bort där kompaniexpeditionen fanns. Därifrån skulle kapten B. komma.

— Hade man inte familj så inte skulle han djävlas länge till. Inte skulle då jag tveka. Och det har jag sagt till honom en gång när vi var ensamma. Så han vet nog.

Det var fortfarande ganska mörkt men i öster var himlen ljus.

— Kylan tar visst aldrig slut. Nu är det trettio grader tredje dagen i följd och inte blir det varmare på dagen. Solen gör ännu ingen verkan.

— Är det verkligen trettio grader i dag också? Då får vi nog vänta länge på kapten.

— De säger att han super. En natt lär han ha kastat ut de andra befälen från förläggningen.

En bonde körde förbi med sin häst. Timmerkalkarna knirkade i kylan.

På landsvägen stod kompanibefälen i klunga. Deras samtal kunde inte männen i ledet höra.

— Befälen är nog lika förbannade som vi. Inte skulle jag vilja byta med dem. Det är bättre att vara internerad än att springa och fjanta för den där sadisten.

— De står nog där och skäller på honom men när han kommer så springer de som om de hade eld i baken.

— Och inte litar han på någon. Det är säkert ingen av dem som vet vad som finns i kaptenens svarta väska.

— Den har han alltid med sig.

— Kommer han inte snart så vi får ge oss av till vägbygget? Mina fötter är alldeles stelfrusna.

— Till vägarbetet kan vi gå utan uppställning. Jag har varit på vägarbete i flera år och vi hade inga uppställningar. Men han vill väl räkna in oss. Någon kommunist kan ha smitit under natten.

Plötsligt slogs farstudörren till expeditionen upp med ett brak. Ut kom kapten B, slog igen dörren efter sig och började snabbt gå upp mot vägen.

Pratet tystnade. Kompanibefälen spred sig snabbt framför kompaniet. Med långa steg, nästan halvspringande, kom kapten B. över gårdsplanen, följde den upptrampade stigen och ställde sig mitt på vägen.

Kompanibefälen skrek ut sina befallningar.

Armbågs lucka. Rättning. Givakt.

Avlämnade sedan i en väldig fart till kapten B.

Närvarande. Kommenderade. Sjuka.

— Kompani givakt!

Kapten B. gick utefter leden. Kontrollerade rättningen, anmärkte på klädseln.

Nu skulle gamle kejsar Vilhelm se oss, tänkte 211 0. Den här rättningen skulle säkert duga åt honom och Hitler skulle säkert också vara nöjd.

— Befälen till mig!

Beredda på orden rusade befälen upp på vägen och ställde sig framför kapten B.

Just då kom en äldre man från byn körande. Nästan varje morgon kom han vid uppställningstid. Kapten B. brukade stoppa honom. Han fick vänta. Hästen var av den oroliga sorten och brukade stå och rycka, vara besvärlig att hålla.

Nu tror jag att det kommer att hända något här, viskade 123 K. Jag pratade med mannen där i går kväll och då sa han att han inte kommer att vänta någon mer gång. Folket i byn är förbaskade på kaptenen. Han försöker ju kommendera byborna också.

Hästen närmade sig. Kapten B. höjde armen och hästen saktade av för att stanna som den var van men bonden viftade med piskan. När kapten B. såg att hästen inte skulle stanna så rusade han fram och fick tag i betset. Just då slog bonden till med piskan. Hästen blev skrämmd, bet sig fast i kaptenens pälskrage och ruskade ett par slängar med huvudet.

— Ser du inte en hel häst karldjäväl, skrek bonden.

Kapten B. var tvungen att släppa hästen. Bonden körde förbi. Han vände sig i släden och skrek.

— Det här är allmän landsväg och här kör jag som jag vill. Tro inte att du kan stoppa mig.

Hela kompaniet gapskrattade. Kaptenen skrek något till bonden men hans ord drunknade i kompaniets skratt.

Kompanibefälen stod i rad vid väggkanten. Framför dem gick kapten B. hastigt fram och tillbaka. På ängen i slutningen nedanför vägen följde männen i kompaniet honom steg för steg.

Kapten B. hade blivit utskrattad av kompaniet. Skrattet hade varit högljutt, bullrande och överdrivet. Han var ursinnig. Vad som helst kunde hända.

Plötsligt stannade kapten B, ställde sig bredbent mitt på vägen. Handen höll han på pistolhölstret.

— Mina herrar landsförrädare och samhällsfarliga individer. Ni känner till att jag har mina befogenheter. Jag kan göra vad jag vill med er.

Det hade ljusnat och från vägen kunde han se varenda man i leden på ängen nedanför. Hans blick for från man till man. Varje liten rörelse kunde han se från platsen där han stod.

Nu står han där och glor som en galning, tänkte 123 K. Han är inte en sådan som tål att bli utskrattad. Nu försöker han skrämja oss, sopa bort allra minsta tvivel om vem det är som har makten. Njuter av att ensam härska över trehundra femtio man. Försöker få oss att tro att han verkligen har befogenhet att göra vad han vill med oss. Det kan jag inte tro att han har. Jag kan inte tro det. Men man kan aldrig säkert veta.

— Mina herrar. Det har kommit till min kännedom att ni har vänt er till regeringen med krav om att bli likställda med andra inkallade. Den skrivelsen har inte gått tjänstevägen. Jag har inte sett till den. Det betyder att ni, mina herrar, har sänt denna skrivelse på andra vägar än de som är tillåtna. All post ska gå genom mig. Det här har skett bakom min rygg.

Där gjorde kapten B. ett uppehåll, stod länge tyst och såg utöver männen. I den trettiogradiga kylan låg andningsluften som ett moln över kompaniet. Vit rimfrost i skägg och ögonbryn, genomfrusna fötter och stela kinder.

— Mina herrar. Ni fordrar att bli likställda med andra inkallade men jag ska säga er mina herrar att ni inte har någonting att fordra av samhället. Samhället har inga skyldigheter mot er. Ni är samhällets avskum. Ni har inte gjort någon nytta i era liv. Ni är landsförrädare och samhällsfarliga individer.

Efter uppställningen tog kompanibefälen befälet över sina grupper. Kompaniet var uppdelat i arbetsgrupper. En del byggde vinterväg mot Lilla Lappträsk, andra mot landsvägen mellan Morjärv och Lappträsk. Dessutom hade schaktningar påbörjats, troligen i avsikt att bygga en permanent väg som fortsättning på landsvägen som slutade i byn.

Vägarbetarna hämtade ut sina verktyg från förrådet. Gruppvis fick de komma fram till dörren. Allting antecknades noga, spadar, spett, släggor, borrhåll, hackor, yxor, sågar och dynamit.

Under väntan utanför förrådet lindade männen bitar av sönderklippta jutesäckar utanpå skorna. De lade säckbiten på snön, ställde foten mittpå, vek upp och knöt fast med snören

kring fotleden. De brukade inte linda in skorna förrän de var framme vid arbetsplatsen, jutesäckarna nöttes sönder ganska lätt under marschen, men idag var de så genomfrusna att de inte kunde vänta tills de kom fram.

— Avdelning. Framåt, marsch!

Gruppen som arbetade på en sträcka av den nya landsvägen marscherade iväg. De gick i snabb takt. Att hålla takten inom gruppen brydde sig männen inte om men att gå fort var nödvändigt. Innan de var framme vid arbetsplatsen måste de ha fått upp värmen annars skulle dagen bli olidligt lång.

— Det var kanske tur att bonden retade honom i dag.

— Hur menar du? På vilket sätt var det tur? Det var väl otur att det skulle ske just i dag när det är så kallt. Jag höll inte på att stå ut, så vansinnigt frös jag om fötterna.

— Jag menar att det kanske var för att han var så förbannad som vi fick veta att skrivelsen vi sände till regeringen har kommit fram. Nu får vi alla fall veta om regeringen känner till lägret eller inte.

— Visst kan man se det på det sättet men det kan också vara någon som har skvallrat. Du vet ju att de har placerat spioner bland oss för att få veta vad vi sysslar med. Det finns rätt många konstiga figurer här som inte är som de borde vara. De känner inte till sånt som de borde känna till. De har inte heller någon klasskänsla, ingen kännedom om klasskampen och vet väldigt lite om arbetarnas villkor. Jag pratade med en i går, jag vet inte varifrån han är men han sa något väldigt egendomligt. Han sa att inte är det underligt att folk blir kommunister när man behandlar dem så här.

— Säger du det. Vi måste försöka ta reda på vad det är för en.

— Jag sa till honom att inte verkar du då att veta så mycket om det här. Inte har vi blivit kommunister här inte. Det har vi varit långt tidigare och det är därför vi är här.

— Vad sa han då?

— Han sa ingenting. Bara tittade på mig och gick ut.

En kilometer från lägret övergick vägen till ett slädspår och gruppen gick i led bakom löjtnanten. Sist kom de som bar dynamitlådan mellan sig.

Redan dagen efter det kompaniet blivit förlagt i Storsien hade männen fått börja skotta en väg genom skogen, samma väg som de nu gick. Flera hundra meter hade de hunnit skotta. Raka, putsade kanter, snyggt och ordentligt. De hade insett att avsikten med skottandet endast var att sysselsätta dem. Avståndet till förläggningen blev längre för varje spadtag. Därför hade de inte gjort sig någon brådska, skottat rent och prydligt. Sedan hade snöstormen kommit och fyllt igen varje fördjupning i snön. Ingen hade funnit något obehag i det för avståndet till förläggningen hade åter blivit mycket kort. Lika noggrant hade de börjat skotta från början igen.

En dag, när de hunnit skotta några hundra meter väg, hörde de motorljud från byn. De stod och lyssnade, försökte gissa sig till vad det kunde vara. Någon trodde att det var tanks, att något jäkelskap måste vara igång när det kom tanks till byn. Han var säker på att det var tanks.

Motorljudet kom närmare och närmare. Männen spanade oroligt utefter vägen mot byn. En bandtraktor med påkopplade plogar kom körande över krönet. Traktorn körde fram till dem

och stannade. Föraren lade in en lägre växel, ställde plogen i marknivå och körde vidare. Försvann rätt snart bortom synhåll.

Männen stod förundrade. Varför nu detta? Var vägen plötsligt viktig? Skulle den kunna användas till någonting? Männerna frågade befälen men fick inget besked.

Gruppen övergick till att spränga stenar som stack upp ur vägen där plogen gått fram. Efter några dagar kom en ny snöstorm och fyllde igen vägen. Sedan dess fanns bara slädspår att gå i till arbetsplatsen.

— De kallar oss för landsförrädare. Kaptenen kallade oss för landsförrädare och samhällsfarliga individer.

— Landsförrädare har vi blivit kallade så länge nu så man vant sig. Jag tror att den hets som har bedrivits av tidningar och radio har haft en avsikt. De har velat skapa en hets mot oss för att kunna förbjuda kommunistpartiet.

— Du har rätt. Man vänjer sig och slutar protestera. Men landsförrädare är jag inte. Inte än men jag blir det om jag inte får komma hem till vårsådden. Det mest landsförrådiska jag vet det är att lämna fosterlandet osått, jättää isänmaan kylvämättä.

Slädspåret hade en egen historia.

En av de internerade gick till kapten B. en dag och begärde permission för att få fara hem och se till sin häst. Hästen var så ilsken att ingen utom han själv kunde sköta den och ingen annan vågade heller köra med den. Han fick permission för att hämta hästen till lägret. Vi har användning för hästen, sa kapten B. till honom.

Han hade tio mil hem. Det var en lång sträcka men efter ett par dagar kom han tillbaka. Han hade kört hela vägen på en dag, farit tidigt på morgonen.

Männen skojade. De ställde sig omkring hästen och pratade.

— Varför har du blivit internerad? Har du möjligen tvivlat på att Finland vinner kriget?

— Där ser du hur det går om man har en egen åsikt. Du skulle ha gnäggat med krigshetsarna eller anmält dig som frivillig till kriget.

— Här kan du bli skjuten om inte ryssarna vinner kriget.

— Du skulle ha uppträtt som nazisthäst så skulle du inte ha blivit internerad. Du kunde ha blivit officer eller kanske lägerchef.

Hästen var till god hjälp och hö fanns det gott om.

Gruppen gjorde halt på backkrönet där de slutat arbetet dagen innan. Löjtnanten gav order till männen att de skulle ställa sig i en halvcirkel framför honom.

— Vi fortsätter med förberedelsearbetet för landsvägen. Här i krönet måste vi göra en skärning. Ni förstår. Terrängen är inte platt som en pannkaka utan det finns upphöjningar och sänkningar. Vi tar från upphöjningarna och fyller i sänkningarna.

Under den snabba maischen hade männen blivit varma och stämningen var god. På avstånd kunde de höra tåget på Haparandabanen. Ångloket arbetade tungt i uppførsbacken mot Vitvattnet.

— Det kanske är ett tåg med frivilliga till Finland.

— Jag undrar hur många frivilliga de lyckas få över egentligen. Propagandan är intensiv. Finlands sak är vår, står det överallt.

— Jag tror inte att det är så många som far dit men vapen skickas nog över i mängder.

— Det var ganska många svenska frivilliga som for över redan till det finska inbördeskriget, sa 38 B. En känner jag. Han är från grannbyn där hemma. Han heter R. Han for över som frivillig för att hjälpa de vita. Jag vet inte om det var någon organisation som stod bakom värvningen. R. var i alla fall med och sköt en finne vid sågverket på finska sidan av älven. Ahola hette finnen de sköt. Ahola var känd för att vara röd men han deltog inte i inbördeskriget. De trodde att han var död och släpade honom till en rishög och gömde honom där. Men han var bara medvetlös och vaknade till liv så småningom. Han tog sig över till Sverige och jag minns när man förband honom i granngården hemma i byn.

— Menar du att de sköt honom utan rättegång?

— Inte hade de några rättegångar då inte och inte blev det något mer av det heller. R. fick inget straff, inte som jag vet i alla fall.

176 P. förklarade för studenten från Stockholm.

— Du som är från Stockholm vet förstås inte mycket om oss norrbottningar och under vilka villkor vi lever. Om du ser på karlarna här så är de flesta av dem grovarbetare. De är skogsarbetare, flottare och vägarbetare. Skogsarbetare under vintern, flottare under våren och vägarbetare under sommaren. Dessutom finns det rätt många gruvarbetare från Malmfälten här. De är karlar som är vana att slita hårt för brödet, att göra rätt för sig. Men sånt här arbete är de inte vana vid. Det här är bara tidsfördriv. En låtsassysselsättning som det inte är någon mening i. Militären kallar lägret här för arbetskompani och för att namnet ska verka trovärdigt sysselsätter de oss med vägarbete. Men riktiga arbetskompanier är beväpnade.

176 P. hade låtit skägget växa. Fårskinnsmössan djupt neddragen över öronen, lång och vid kappa, jutesäckar lindade runt skorna och upp efter benen. Säckarna var fastbundna med snörstumpar. Han satt bredbent på en granrisbädd och höll borren framför sig. Informerade och instruerade.

— Inte ska du tro att vi arbetar av annan orsak än för att hålla oss varma. Och arbeta kan man på många olika sätt. Befälen som är arbetsledare vet ingenting om vägarbete, det har du hört själv. Men jag ska i alla fall lära dig att borra. Det skadar inte att du får lära dig det. Jag ser att du har vek rygg och den stoppar inte om du står fel när du slår. Ta spaden och skotta undan lite snö så du kommer lägre ner.

Studenten hämtade spaden och grävde en grop, tog släggan och provade slå. 176 P. synade och mätte med ögonen.

— Du måste stå i rätt nivå och lära dig träffa borrhuvudet. Slå försiktigt tills du kommer i rätt läge. Efter varje slag vrider jag borren ett kvarts varv för att den inte ska fastna.

Studenten slog och efter varje slag lyfte 176 P. borren snabbt ett par centimeter, vred ett kvarts varv och stötte borren mot hålets botten. Finfördelad sten dammade upp ur hålet och spreds till en grå hinna över snön intill.

— Se där. Du lär dig. Du skulle nog bli en bra borrare med tiden. För att ha en morsa som är högerrepresentant i Lidingö stadsfullmäktige har du goda borraranalyser. Säg det till morsan när du kommer hem. Dig skickar de nog hem snart. Hoppas bara att jag hinner lära upp dig innan du far.

77 G. kom gående förbi, stannade och började prata.

— Det är väl inte du som har stått modell till propagandabilderna av tillfångatagna ryska soldater. Vi kanske skulle ta en bild av dig och skicka till pressen. Du kanske får betalt också, man vet aldrig.

— Interner ska se ut så här.

— Varför borrar ni i den här stenen? Den är väl inte så stor att den behöver sprängas.

— Varför kan vi inte borra i den här likaväl som i någon annan sten? Jag tycker att det är en mycket behändig sten att borra i.

Just då kom 43 F. med häst och släde och skulle förbi. Stenen som männen borrade i var i vägen och han var tvungen att stanna.

— Ni måste flytta på stenen så att jag kommer förbi. Den där kan väl inte vara så stor så att den inte går att rulla undan.

— Visst kan vi flytta undan stenen om du vill.

När hästen passerat rullade 176 P. tillbaka stenen igen och sedan fortsatte de att borra i den. Löjtnanten stod en bit ifrån och såg det men han sa ingenting.

Maten kördes i kanistrar ut till arbetsplatsen. Männen gjorde upp stora eldar och lade ut stockar omkring att sitta på. De satt runt brasan och åt ur kokkärlen. Elden värmdde, hettade i ansiktet och mot knäna där tyget spände tätt mot huden. Mot ryggen, i kroppens skugga, låg kylan utan lindring. På lagom avstånd från elden, just i gränsen där hettan svalnade och kölden lindrades vände männen sida ett i ett.

— Hördu G. Jag har hört att det varit husundersökning hemma hos dig.

— Ja, nog är det riktigt. De var till mig och gjorde husundersökning den andra januari, ett par veckor innan jag blev inkallad.

Hittade de någonting?

— Jag ska berätta från början så får ni höra hur det var. Det hände alltså den andra januari. Jag var nere på Folkets hus hos vaktmästaren när en granne kom och hämtade mig. Han sa att det var fullt med poliser och militärer hemma hos mig så det var bäst att jag kom. Jag gick hem och såg att huset var omringat av militärer. I trappan mötte jag fjärdingsman L. från Kalix. Han sa att han inte visste vad det var frågan om men att det var bäst att jag gick in. När jag kom in så frågade jag vad det var frågan om. Ja, det vet ni bäst själv, svarade de. Det var landsfogden och en major från Svea Livgarde och så några civila poliser. Sedan sa de inget mer utan fortsatte att söka. De tog böckerna ur bokhyllan och skakade för att se om det fanns något mellan bladen och sedan började de plocka upp kläder ur byrån. Då sa jag till dem att ni måste sluta tills jag har sett om ni har tillstånd att göra husundersökning. Landsfogden visade tillståndet. Det var utfärdat av länsstyrelsen.

Jag frågade vad de sökte och fick till svar att det vet ni väl. Jag kan väl inte veta vad ni söker, sa jag, men de lyssnade inte utan fortsatte söka.

I en skrivbordslåda hittade de ett tidningsurklipp med morsealfabetet och dessutom en kod som tyskarna använde. Jaha, här har vi det, sa de. Det där, sa jag, har min systerson klippt ur Folket i Bild. Han har tillsammans med en kamrat gjort en apparat som de kan telegrafera till varandra med. De har spänt korvskinn på plåtburkar och haft lång sytråd mellan burkarna och

telegraferat till varandra. Jag visade dem Folket i Bild så de fick se att det jag sagt var riktigt. De godtog förklaringen men ville också veta vad koden hade använts till men den hade inte använts till någonting. Grabbarna hade klippt ur den när de lekte med sitt telegraferande. Dessutom hittade de ett papper där det var skrivet med blindskrift. Jag fick förklara att jag har en kamrat som är blind.

När de började kasta kläder på golvet så sa jag ifrån att så där får ni inte göra. Tala istället om för mig vad ni söker. Jag vet ju var alla saker finns och kan tala om det så slipper ni söka. Då frågade landsfogden var jag hade den där lådan med skinnrem omkring.

Då förstod jag vad de sökte men tänkte att jag ska först ta reda på var de har fått sina uppgifter. Jag frågade dem var man hade sett mig med lådan och då talade de om att jag hade gått först efter en väg och sedan efter en annan. Jag frågade så där fram och tillbaka om hur jag hade gått när man hade sett mig. Jag fick veta hela färdvägen genom byn. Då sa jag till dem att det var bra att jag fick veta allt det där för nu vet jag vilka som har rapporterat. Det var en av grannarna och så en annan i byn som hade ringt och sagt att nu håller G. på och fraktar radiosändare runt byn.

Sedan sa jag till dem att ni kan följa med till Folkets hus så får ni se lådan. Det är en filmapparat. Jag ska visa idrottsföreningens film om skidteknik med den. De blev lite snopna men de följde med och fick se apparaten. Jag skojade med dem och sa att inte kan man sända med den här och ska jag sända med korvskinn runt plåtburkar måste jag ha en väldigt lång sytråd om det ska vara någon mening.

Sedan frågade de mig hur länge jag varit kommunist men då sa jag att det angår er inte.

Det blev inget mer av det där men händelsen visar att det pågår angiveri överallt. Till och med i små byar anger grannarna varandra. Man kan fråga sig hur det har kunnat bli så.

Det fanns en kallkälla i slutningen ungefär tio meter vid sidan av den planerade vägens sträckning. Det var ingen stor kallkälla. En svag rännil sipprade fram ur jorden. Dit brukade männen gå för att dricka. Någon skogsvan intern hade gjort en skopa, böjt en strut av näver och stuckit grenen från en videbuske i skarven till handtag. Det var en bra skopa. Den användes av alla, fanns alltid där med skaftet nedstucket i snön.

— Ni två ska spränga i kallkällan, sa löjtnanten efter matrasten. Nu på vintern kommer det tillräckligt med vatten ur den men till sommaren blir behovet större och därför ska vi spränga i den.

Männen tog med sig spett, borrarstål, slägga och spade.

— Jag har varit med om att spränga i en kallkälla en gång. Den kan bli bättre men man kan också förstöra den.

— Min far, som levde nästan all sin tid i skogen, han sa alltid att kallkällorna är naturens gåvor, luonnon lahjat, till människorna. Dem ska man vara rädd om.

— Förr fanns det väldigt mycket skrock och legender kring kallkällorna. De frös ju inte ens under de kallaste vintrar och sånt kunde ingen förklara. Kallkällorna var livsviktiga så man kan förstå de gamlas rädsla för att förstöra dem.

— Hur ska vi göra? Ska vi verkligen spränga? Vi kan ju förstöra hela källan och då får vi ett helsicke till sommaren.

— Är du säker på att vi är kvar till sommaren? Innan dess kan det hända saker som gör att vi

inte behöver något vatten.

— Så pessimistiska ska vi väl inte vara. Men jag tror inte att det spelar någon roll vad vi tycker. Löjtnanten kommer nog att tvinga oss att spränga när han en gång har gett order om det.

— Vi skjuter hela källan åt helvete. Är vi kvar till sommaren så blir det väl någon råd.

— Vi kan skjuta ett par meter nedanför så kanske den klarar sig. Inte kan han se efteråt var vi laddat.

— Hur mycket ska vi ladda tycker du?

— Tre gubbar eller högst fem. Det måste räcka.

— Jag tycker att vi ska ordna med en rejäl smäll. Det finns gott om dynamit. Jag ska gå och fråga löjtnanten.

Just då kom löjtnanten för att se hur det gick med förberedelserna.

— Löjtnant, ska vi ladda med två kilo?

— Ja gör det. Ladda med två kilo så blir det bra med en gång.

Männen spettade och grävde en drygt halvmeter djup grop snett ner under en sten. I botten lade de två kilo dynamit. Två meter stubinråd. Ena ändan in i en tändpatron. Ett bett om patronhalsen. Laddade färdigt. Fyllde sedan blöt jord över dynamiten och trampade ovanpå.

— Tönt var det här!

Budet gick från man till man. Det skulle bli en rejäl smäll. Männen sprang långt och sökte skydd bakom trädstammar.

Smällen var fruktansvärd. Stora stenbumlingar och frusna jordklimpar flög högt upp i luften, föll ned på träden, slog mot stammarna, bröt av kvistar. Frusen jord spreds som puder över snön. Under ett par minuters tid föll ett stilla regn över hela området.

Av någon anledning gav löjtnanten order till ”furir A.” att han skulle ta befälet och föra gruppen till förläggningen. När löjtnanten försvunnit bortom synhåll ställde sig ”furir A” framför gruppen och skrek.

— Per Albins livvakt, givakt!

— Ni känner väl till att ni är den enda livvakt som Per Albin har kvar i vårt land.

Med ”furir A.” som befäl marscherade gruppen mot förläggningen. Arbetsverktygen bar de med sig. Yxor, spadar, spett, sågar, borrar, släggor, hackor. Under marschen sjöng de Internationalen och Arbetets söner. Vid inmarschen till byn, med arbetsverktygen skramlande och rasslande i takt med stegen, sjöng de Bortom Östersjön vid Leningrad.

10

Furir S. kom till förläggningen och sökte honom.

— 412 H. Du ska gå till kaptan på expeditionen genast efter maten.

— Vad vill han mig?

— Det har jag ingen aning om.

Under väntan i matkön och medan han åt försökte 412 H. komma underfund med vad kaptenen kunde vilja honom. För ett par veckor sedan hade han varit till kapten och begärt permission för att få fara hem och ordna med hö till korna och veden var också nästan slut. Det hade hustrun skrivit i brev. Det skulle inte bli så lätt att få någon i hembyn att hämta hö från skogsängen. Det var ganska långt dit och dessutom skulle det kosta. Men kapten B. hade svarat att nog fanns det folk därhemma som kunde ordna med höet. För den sakens skull behövdes ingen permission.

Senare hade han mött kapten och då frågat om det ändå inte skulle gå att få permission. Ställt sig i givakt förstås enligt reglerna och anhållit. Kapten B. hade stannat med handen på pistolhölstret och skriket: Mot skithuset, med språng!

Sedan dess hade det inte funnits någon anledning att fråga men nu ville kapten att han skulle komma dit. Vad han nu kunde ha för ärende.

I kompaniexpeditionens förstuga fanns en lucka i väggen. Genom den fick de internerade framföra sina ärenden.

412 H. knackade på luckan och kapten B. öppnade. Han gick sedan och satte sig bakom bordet. Han släppte aldrig in någon i rummet utan alla samtal fördes genom luckan.

— Du har begärt permission för att fara hem. Det gällde hemkörning av hö och ved. Finns det intyg på att du har kor där hemma?

— Nej, men intyg kan jag skaffa.

— Du känner till att det finns stora möjligheter att komma härifrån?

— Nej kapten, det känner jag inte till.

— Du är för bra för att vara här och du behöver inte vara här. Det är många som har gjort offentlig avbön i länets tidningar.

— Hur menar kapten?

— Att offentligt ta avstånd från kommunismen.

— Jag har i hela mitt liv levt hederligt. Jag behöver inte be om ursäkt av någon och jag tänker inte heller böna om någonting. Jag har också folkets förtroende där hemma och är invald i flera nämnder. Jag kommer inte att tiggas om någonting.

— Du ska inte tro att inte jag vet. Jag vet allt om dig. Du behöver inte säga någonting. Det kanske skulle intressera dig att få höra vad som står i mina papper.

— Ja kapten. Det vore mycket intressant.

— Jag har dina papper här i min väska. Du ska få höra. Jag ska bläddra lite grann. Jag gör det bara för att ni som är här inte ska tro att ni har några hemligheter för mig. Här har jag uppgifter om dina föräldrar och dina syskon. Ni har verkligen olika politiska åsikter i den syskonskaran. Du har varit tummare under flera perioder, ser jag, och du har varit ledare för tummarstrejken. Vill du kanske veta årtal och datum eller kanske klockslag. Jag har allting angivet här. Du blev förhörd av chefer från tunningsföreningen. Anledningen till förhöret var att du vägrade tumma fem tums stödmån på Munksunds- bolagets virke när andra bolag godtog tre tums stödmån. Här 80 står också din motivering till denna vägran. Du påstod att det vore stöld, att du inte kunde medverka till att stjäla åt Munksundsbolaget från skogsarbetarna eller från dem som körde virket till flottläggarna och också att det skulle vara stöld från

skogsägarna. Och så finns det en uppgift om att du för din vägran fick avsked som tummare. Här finns också närmare uppgifter om din medverkan i såna här konflikter. Dessutom finns uppgifter om hur länge du har prenumererat på Norrskensflamman.

— Vilket jäkla angivarsystem. Det där har man inte haft någon aning om.

— Om du inte anser att du ska ändra på din uppfattning och inte bry dig om mitt erbjudande att göra avbön så har vi ingenting mer att prata om och det blir ingen permission.

11

176 P. gick från förläggning till förläggning med sitt ärende.

— Vi träffas i bonden Perssons kammare i byn klockan sju. Han viskade sitt ärende till männen som tillhörde den inre gruppen bland de internerade.

Redan efter några dagars vistelse i Storsien, när det hade stått klart för alla att de blivit internerade, hade ett antal av de mest aktiva inom partiet samlats till ett möte för att diskutera den uppkomna situationen. Där hade man beslutat att bilda en inre grupp som skulle träffas vid behov och behandla aktuella frågor. Gruppen skulle bestå av åtta man. Sammansättningen i gruppen skulle vara sådan att träffarna inte skulle väcka uppmärksamhet. Någon enstaka skulle tillhöra partiledningen och de övriga väljas bland män som tillhörde arbetarrörelsens kader. Gruppens sammansättning liksom dess verksamhet skulle hemlighållas eftersom det utan tvekan fanns spioner bland de internerade.

Det var rutinerade män, med vana att formulera sig från sina arbeten vid tidningen eller från kommunala och politiska debatter, som på olika vägar sökte sig till Perssons kammare.

Mötet avverkades snabbt och effektivt utan onödiga avvikelser.

— Kamrater. Vi måste fortsätta diskussionerna om våra möjligheter att bryta oss ut ur lägret om läget blir kritiskt. Just nu har vi ingen direkt anledning till oro men genom våra kanaler har vi fått rapporter om att det från visst håll finns intresse för det här lägret. Hela vår partiledning finns här och är just nu ett lätt byte för våra fiender. Vi har all anledning att misstänka att krav kommer att ställas från nazistvänliga grupper att få en del av oss utlämnade för transport till Finland. Visserligen verkar det som om finnarna började få det besvärligt i kriget och det vet vi alla här att förlorar finnarna så är det vår räddning. Börjar det däremot gå bra för dem så ligger vi illa till. Dessutom finns risken att Sverige går med i kriget på finnarnas sida. Kan inte Per Albin hålla stånd mot krigshetsarna så blir vår situation kritisk. Vår räddning är att ryssarna snarast sätter igång en storoffensiv. De svenska krigshetsarna måste snart få klart för sig att finnarna inte kan vinna över det väldiga Sovjetunionen.

Ja, allt det där är vi väl överens om men däremot har vi ännu inte tagit ställning till en plan över utbrytning den dagen en sådan åtgärd blir nödvändig. Eller vad säger ni?

— Vi har väl lite till mans planerat flyktvägar. Vår situation på den punkten är inte så mörk eftersom det bland oss finns folk som är bekanta med terrängen både mot norr, öster och väster. Mot söder också för den delen men jag kan inte tänka mig någon anledning till att vi skulle dra oss mot kusten. Ett tag var det många som tyckte att vi skulle försöka ta oss över till Sovjet med hjälp av det finska skogsgardet. Den möjligheten står kvar men är knappast genomförbar på vintern. Det är inte möjligt att färdas nu utan att lämna spår efter sig annars än vid kraftigt snöfall och snön faller inte på beställning. Min uppfattning är att vi måste finna en plats någonstans i närheten där vi kan hålla oss gömda i en första etapp men var finns en

sådan plats. Är det möjligt att gömma kanske tvåhundrafemtio man någonstans. Finns det en sådan plats?

— Innan vi fortsätter med diskussionerna om lämpligt gömställe vill jag informera om en annan viktig sak. Jag har skaffat upplysningar och vet nu var det finns skidor. I ett av kronans förråd finns skidutrustning för ett par hundra man, kanske mer. Dessutom finns det en del vapen i den så kallade kompanistaben. Det är inte så många gevär men alltid något att börja med. Vi är cirka trehundrafemtio man här just nu. Av dem är minst ett hundratal utan egentlig politisk ideologi. Bland dessa finns säkerligen också ett antal spioner, hitsända enbart för att försöka få fram upplysningar om oss. Vi får kallt räkna med att förutom dessa hundra så finns det något tiotal som inte är beredda att följa med vid en utbrytning. Vi kan inte heller bestämma vilka som ska följa med utan det får de själva besluta i den stunden när det blir aktuellt. Om nu min beräkning håller så bör det finnas skidor till alla i förråden. Så långt är problemen rätt små. Den verkligt stora frågan är när en utbrytning blir nödvändig. Som jag kan förstå så är en sådan åtgärd inte nödvändig i dag och troligen inte heller i morgon men läget kan förändras mycket snabbt. Vi kan vara helt övertygade om att det i den svenska krigsmakten finns officerare som gärna tar tillvara första bästa tillfälle att likvidera oss.

Vad händer den dagen när Sverige skickar över något regemente till Finland för att delta i kriget? Jag kan mycket väl tänka mig att vi på något sätt får följa med i transporten. Att planer finns för deltagande i kriget är jag helt övertygad om. Blir det allvar av de planerna då är det säkrast att vi försöker bryta oss ut. Man kan fråga sig om det då är för sent. Kommer inte vi vid den tidpunkten att vara omringade?

— Det du säger om risken för ett svenskt deltagande i kriget håller jag inte för otroligt. Risken finns inte bara om finnarna gör framsteg i kriget. Risken är lika stor om de förlorar. Då kan det uppstå panik bland de svenska krigshetsarna, de blir rädda för att ryssarna ska ta hela Finland och skyndar till hjälp. Vi måste vara på vår vakt för att snabbt kunna samlas till beslut om åtgärder.

Vad är det som motsäger att vi inte helt plötsligt kan ställas upp på ett fält och skjutas som hundar. Vi vet inte vad som kommer att hända oss. Det vi säkert vet är att vi inte är hitsamlade till en isolerad by bara på skoj. Det finns allvarliga avsikter med vår internering. Registreringen av oss har pågått i många år, hopsamlingen av oss verkade välplanerad i kontrast till de kaotiska förhållandena på regementena. Vår framtid är säkert också noggrant planerad. De väntar bara på lämpligt tillfälle. Vi kan bara hoppas att våra kanaler hinner uppsnappa något i förväg och att vi dessutom hinner få information hit. Kommunikationerna är ju inte vad de borde vara.

— Att det kan finnas mycket stor risk för våra liv oavsett om vi stannar här eller bryter oss ut är uppenbart. Det är vi medvetna om och har därför all anledning att planera för att om möjligt överleva. Vi kan mycket väl bli tagna på sängen innan vi hinner göra något men det finns också en stor risk om vi förhastar oss och bryter oss ut innan det blir nödvändigt. Vi kan vid en utbrytning bli tillfångatagna och då har de möjlighet att helt enkelt låta oss försvinna utan att någon får vetskap om det.

— Hur vi än gör så är vår situation allvarlig. Vi måste planera för utbrytning och hoppas att vi ger oss iväg i rätt ögonblick. I vår planering har vi kommit så långt att jag kan tala om för er att det finns en man här på lägret som har gjort en grundlig flyktplan. Vi vet att vi har befolkningens stöd på de platser som ingår i planen.

— Borde inte vi veta vem den mannen är?

— Jag tycker att det är bäst att vi inte låter fler få reda på vem det är. Som ni vet så finns det förhörsmetoder som kan pressa fram uppgifter men det man inte vet kan man heller inte tala om. I samma stund som vi beslutar oss för en utbrytning kommer han att träda fram och då följer vi hans plan. Han är naturligtvis inte ensam om att känna till planen utan den har tillkommit i samarbete med andra. Anser ni att vi kan vara överens om tillvägagångssättet?

— Ja.

— Vi måste vara medvetna om att när en utbrytning påbörjas så måste den fullföljas. Ingenting får hindra oss.

— Vi har en sak till som J. tänker ta upp. Du får säga det själv.

— Det gäller J.H.. Jag tänkte fråga er om ni har märkt något speciellt med honom?

— Det beror på vad du menar med speciellt. Visst tycker jag att han uppträder lite egendomligt.

— Han uppträdande har väckt ont blod men det är väl ingenting som vi ska ta upp. Människor som uppträder lite annorlunda finns det överallt.

— Hans uppträdande har väckt lite ont blod säger ni men det jag tänkte ta upp är betydligt allvarligare. Jag skulle inte vilja tala om varifrån mina uppgifter kommer men jag gör det ändå. Alla känner ni Uusitalos gumma, hon som har kafé i en av gårdarna. Hon bor ju här för att hennes man är internerad. Hon talade om för mig att hon hade hört ett samtal där J.H:s fru hade sagt att J.H. inte längre vill vara kommunist och att han tänker lämna partiet. Enligt henne, skulle han också vara beredd att lämna uppgifter om partiet till våra motståndare.

— Anser du att de här uppgifterna är att lita på. Kan det inte vara en massa illvilliga rykten?

— Jag har bara sagt vad jag har hört och alla vet vi att han uppträder egendomligt. Det kan vara just av den här orsaken.

Du, jag håller med dig. Det måste vara något jäkelskap igång. Jag känner J.H. sedan många år, mest genom Flamman men också genom partiet. Han är sig inte lik. Hans nerver har kanske inte stoppat för interneringen. Jag tycker nog att vi ska koppla bort honom nu genast och senare ta upp den här saken igen när vi sett hur det utvecklar sig.

— Vi kan inte ta risken att få våra planer avslöjade. Jag tycker också att vi avstänger honom tills vidare.

— Är vi överens?

— Ja.

12

Efter några veckors förläggning i bagarstugor, uthus och tält kom den första baracken.

Snickarlaget hade just blivit klara med bastun när den första baracken kördes dit med lastbil. Männerna i laget var vana snickare och satte snabbt upp baracken. En man från byggfirman följde med för att visa hur de skulle göra. Kapten B. följde arbetet med stort intresse. Mannen från byggfirman gjorde något misstag så att en mellanvägg inte passade. Snickarna var tvungna att såga bort ett par centimeter från en innervägg. Nästa barack som kom satte snickarna upp ensamma och då stämde allting. Detta uppmärksammade kapten B. och frågade vad som var fel första gången. När han fick veta det så svor han över vilka djävla experter de

skickar hit som inte kan mer än hans egna gubbar.

Det blev fyra baracker placerade tätt intill varandra. Endast någon meter mellan ytterväggarna. Alla rymdes inte i barackerna. Många fick bo kvar i bagarstugorna.

— Hörni, pojkar, sa en av männen sent en kväll just innan de skulle lägga sig för natten. Jag har gått och funderat över det här med barackerna. Jag har sett andra förläggningar men inte brukar barackerna vara placerade så här tätt inpå varandra. Tvärtom, man brukar vilja sprida ut dem i terrängen. Det är något lurrt med det här.

— Du har rätt. Och har ni tänkt på en annan sak. Vi har ingen brandvakt. Jag har aldrig varit med om att man inte haft brandvakt i såna här förläggningar.

— En rejäl smäll och vi åker åt helvete allihop. Det behövs bara en enda bomb och det blir ingenting kvar av oss. De kan också tända eld på barackerna. Tänder de på ett par ställen så är det inte många som hinner ut.

Frågan diskuterades i barackerna. Risken fanns men vad kunde man göra åt det. Innan natten hade man bestämt sig för att ordna med egen brandvakt. Några man utsågs att gå till kapten B. nästa dag och begära att vakten skulle vara beväpnad med gevär och ammunition. Skulle inte kapten B. godta deras begäran så skulle de ordna med egen brandvakt i hemlighet.

— Det behövs ingen brandvakt, svarade kapten B. på männens begäran. Men vill ni absolut ha vakt så får ni ordna den själv. Jag blandar mig inte i det. Men eftersom jag inte anser att det behövs någon brandvakt så anser jag inte heller att den vakten behöver vara beväpnad. Ordna ni brandvakt om ni vill men någon beväpning blir det inte tal om.

Männen ordnade brandvakt och bestämde sig för tvåtimmars pass. Alla som ville vara med fick anmäla sig frivilligt. På så vis skulle vakten bli pålitligare. De som misstänktes vara spioner fick också anmäla sig men det blev aldrig deras tur att gå vakt.

Det blev en brandvakt som aldrig klickade. Vakten bar en yxa som tecken på att han var vakt. Yxan överlämnade han till nästa man vid avlösningen. En vaktinstruktion utarbetades som vid varje vaktavlösning muntligt framfördes till den som skulle överta vakten.

412 H. hade vakten från elva till ett på natten. Han hade sovit en stund på kvällen, var ganska trött och yrvaken när han gick ut i mörkret för att göra sitt pass.

Det hade varit blidväder och rätt hård vind som rensat träden fria från snö. Det var mulet, träden svarta och natten mörkare än vanligt.

Han stod en stund utanför dörren och väntade tills ögonen vant sig vid mörkret. Kamraten hann komma alldeles intill innan 412 H. såg honom. Han hade stått tätt intill en granstam för att inte synas men själv kunna se om något ovanligt hände.

Viskande sa han.

— Du är väl vaken nu. En sån här natt måste vi vara extra noga. I det här mörkret är det lätt att smyga sig fram i granskogen.

Han gjorde ett uppehåll. De stod och lyssnade ut i mörkret. Det blåste ännu något. Längre bort någonstans hördes ett knäppande ljud.

— Det där knäppundet har jag varit och tittat lite närmare på. Det är bara ett par hopväxta trädstammar som skaver mot varandra i blåsten.

— Håll dig mest i närheten av baracken som finns närmast granskogen. Till granskogen är det

lätt att komma från vägen genom buskaget och sedan in i skogsdungen och då är man alldeles intill. Du måste absolut hålla utkik mot vägen och noga följa om det skulle komma någon bil. Kommer det en bil så får du inte släppa den ur sikte. Stannar den så smyg närmare för att se vad som händer. Verkar något misstänkt så måste du genast springa in och väcka alla i barackerna. Stå helt stilla intill någon trädstam. Då hör och ser du bäst. Här har du yxan. Jag går och lägger mig.

412 H. stod länge kvar sedan kamraten gått in i baracken. Han stod kvar och lät ögonen vänja sig vid mörkret.

Marken sluttade svagt där barackerna stod. I sluttningen ner mot ån låg några gårdar. Många hölador på ängarna. Längst ner i dalen flöt ån under snö och is. På andra sidan, på Gransätraområdet, fanns några gårdar. Den fattigare delen av byn, hade man sagt. Där hade kapten B. låtit samla in alla jaktvapen. Kanske var han rädd för att byfolket sympatiserade med de internerade.

412 H. stod alldeles stilla och lyssnade. Tankarna for utan ordning. Kapten B. hade låtit samla in vapen. Det var ärekränkande, inte bara mot civilbefolkningen utan också mot männen i barackerna. Att tro dem vara farliga, så farliga att de kunde tänkas använda jaktvapen mot befälen. Som om de internerade var brottslingar som man inte kunde lita på. Vanligt folk från byarna. De flesta hade aldrig sovit bakom låsta dörrar. I byarna låste man aldrig sina dörrar. Det skulle ha varit kränkande att låsa sin dörr. Att misstänka en medmänniska för att vara ohederlig.

I baracken närmast granskogen bodde åtta redaktörer för Norrskensflamman. När en redaktör hade blivit förd till Storsienlägret så hade någon annan blivit utnämnd till redaktör. Den nye hade genast blivit inkallad och förd hit och så hade det fortgått. På mycket kort tid hade det hunnit bli åtta redaktörer. Alla var förlagda i baracken närmast granskogen. Det var av den anledningen som kamraten hade påpekat vikten av att hålla noga utkik över omgivningen kring den baracken. Det var en viktig del av instruktionen. Risker var störst där, hade man förstått.

Trots att det var nästan nollgradigt så började det kännas ruggigt, kallt om fötterna av att stå stilla. Skogen var svart omkring barackerna, endast mot gårdarna var det öppet och månljusa nätter kunde man härifrån se gårdarna på andra sidan ån men nu när det var mulet så försvann allting i mörkret.

Runt barackerna fanns en av vakterna upptrampad stig. 412 H. beslöt att gå runt ett varv. Där han stod kunde han bara se ut mot vägen och byn. Ljudet från hans steg drunknade i den mjuka snön. När som helst kunde kylan komma och då skulle det bli skare, varje steg skulle höras mycket långt. Han tog ner yxan från axeln, bar den i högerhanden. Att kunna smyga så här tyst var nästan skrämmande. Lika tyst kunde även andra smyga en sådan här natt, kom han att tänka på. Han stannade vid knuten och lyssnade, försökte se i mörkret men allt var svart och stilla. Bakom tredje baracken fanns en gran ganska nära stigen. Där kunde någon stå utan att synas eller höras. Han tvekade en stund och tänkte nästan vända, inte ta risken att bli överfallen. Kamraterna som sov där inne litade helt på honom. Nästan trehundra man sov där inne i barackerna. De litade på honom, han måste ta risken. Greppet kring yxskaftet hårdnade. Om han plötsligt skulle bli överfallen? Vad kunde han göra då? Skrika kanske inte hördes, att slåss med yxan var ganska meningslöst. Så tänkte han när han mycket tyst och försiktigt gick steg för steg i mörkret. Att kasta in yxan genom närmaste fönster var det enda riktiga. Han ändrade greppet kring yxskaftet. Förde armen bakåt till kastläge. Det viktigaste var att väcka

kamraterna. Det var allra viktigast.

Ingenting hände. Vid varje knut stannade han och lyssnade innan han fortsatte. När han gått varvet runt och stannat intill barackväggen nära granskogen hörde han ett svagt motorljud på avstånd. Ljudet kom från landsvägen, från Kalixhållet. Den enda väg som bilar kunde komma till byn. Vintervägen var inte farbar ännu. Motorljudet blev starkare och snart kunde han se svaga ljus. En bil med skärmd belysning. Troligen en personbil. Vad kunde den ha för ärende mitt i natten? Vid vägskälet till Storsien fanns vakter som stoppade alla. Vakterna hade släppt igenom bilen, alltså en lovlig bil.

412 H. stod alldeles orörlig och följde bilen med ögonen. Bilen stannade innan den kom fram till byn. Lamporna slocknade, motorn stannade. Där fanns ingen gård. Det kunde inte finnas någon anledning att stanna där. Det verkade egendomligt. Skulle han väcka männen? Tveksam stod han med alla sinnen spända. Allt blev tyst. Ingenting såg han. Han flyttade sig närmare väggen och höll yxan halvvägs lyft, beredd att slå mot väggen om någon skulle komma eller vid minsta ljud i närheten av barackerna.

Minuterna gick. Ingenting hände.

Plötsligt startade bilen igen. Lyset tändes. Bilen backade och vände. For sedan bort från byn. Hade alla som kom med bilen också farit med den? Fanns någon kvar i granskogen alldeles intill?

När avlösningen kom berättade han viskande om det som

hände. De beslöt att fortsätta vakten tillsammans. 412 H. skulle ändå inte kunna somna nu.

13

Krigsvintern 1939-40

Det rysk-finska kriget vintern 1939-40 skapade stämningar, som inte bara lade grunden för en svensk humanitär hjälpinsats av ansenligt slag. Även militärt — framförallt i fråga om materiel — var Sveriges bistånd till Finland så betydande, att det enligt vissa bedömare allvarligt nedsatte Sveriges egen förmåga att försvara sig mot eventuella anfall från annat än ryskt håll.

Uppslutningen på Finlands sida utlöste dessutom en kampanj mot svenska kommunister, vilka allmänt antogs solidarisera sig med rysk politik i samma utsträckning som den kommunistiska pressen. Periodvis och lokalt tog sig denna kampanj sådana former att man med fog kan tala om klappjakt på kommunister särskilt i de delar av landet där kommunisterna var starka och där det sedan tidigare fanns stora motsättningar mellan kommunisterna och andra politiska grupper. Så var fallet i Norrbotten.

Det finns åtskilligt som tyder på att interneringarna i arbetslägren underlättades av en registrering, som ombesörjdes inte bara av polis och militär utan också av lokala grupper och enskilda personer.

Vilken opinionsbildning kunde sätta sådana krafter i rörelse i den del av landet, där bya- och släktgemenskap av tradition ansetts spela så stor roll?

Vill man ha ett svar på den frågan kan man inte förbigå lokalpressen. Det var genom den som allmänheten kom i kontakt med den aktuella debatten, det var genom lokaltidningarna man kommunicerade i det glesbefolkade länet. Man bör kanske också nämna arbetarpartiernas ombudsmän, som av tidningsreferaten att döma ständigt var på resande fot.

Vid sidan av privata hågkomster och anteckningar från perioden i fråga framstår tidningsläggen som ett givande och pålitligt källmaterial. Ledarartiklarna utgjorde på den tiden direkta inlägg i den lokala politiska debatten och tidningarnas referat från fackliga och politiska möten var som regel synnerligen utförliga.

Norrländska Socialdemokraten (NSD) och Norrskensflamman (Nfl) täckte tillsammans hela den norra länsdelen och lästes troligen i de flesta arbetarhem. NSD:s chefredaktör, riksdagsmannen O W Lövgren (O W L), var mycket produktiv som ledarskribent och hade som sådan en imponerande politisk bredd. I Nfl stod ofta riksdagsmannen Hilding Hagberg (H H) för ledarna, men lika ofta var dessa osignerade, troligtvis centralt distribuerade eftersom de i likalydande form återfanns i Ny Dag (Sthlm) och Arbetartidningen (Gbg).

Under våren och sommaren 1939 återspeglar inte de bägge tidningarna några hätskare motsättningar mellan socialdemokrater och kommunister. Visserligen förhåller sig NSD (liksom SAP) kallsinnig till en propå från kommunisternas påskkongress om en ”socialistisk enhetsfront till försvar för Sveriges oavhängighet, folkets frihet och demokratins bevarande”. NSD hänvisar till den ”splittringstaktik” som kommunisterna hittills tillämpat och rekommenderar i stället en upplösning av det kommunistiska partiet.

Något skarpare blir tonen då frågan om Ålands befästade blir aktuell. Nfl beskyller svenska regeringen (och NSD) att gå Tysklands ärenden genom att ansluta sig till förslaget. NSD (OWL) går i svaromål (4/8) i en ledare med rubriken ”Sovjets svenska lakejer gasta”, där tidningen talar om ”de svenska kommunisternas devota underdånighet under Moskva” och karakteriserar senare Nfl:s agerande som ”landsförrädisk journalistik” med ”lögner om Tyskland som initiativtagare till Ålands befästade”.

Även om det således fanns en hätsk underton i umgänget tidningarna emellan så är det först i slutet av augusti som kommunisterna som grupp utsätts för några egentliga angrepp.

Den 23 augusti undertecknas icke-angreppspakten mellan Ryssland och Tyskland. Avtalet kommer tydligen som en överraskning för både NSD och Nfl. I maj hade NSD avfärdat rykten i den vägen som rent nonsens och så sent som den 18 augusti skriver Nfl (HH) ”... det måste vara slut på kapitulationerna för Nazityskland, slut med drängtjänster åt den europeiska frihetens bödel.”

Nfl återger inte innehållet i avtalet under de närmast följande dagarna. NSD gör desto större affär av saken och (OWL) vänder sig direkt till arbetarna i Norrbotten med uppmaningen att ansätta sina kommunistiska arbetskamrater med anledning av det tysk-ryska avtalet.

Då NSD (16/9) kommenterar Molotovs tal, där den ryske utrikesministern ironiserar över ”personer som voro hänförda av den enfaldiga antifascistiska agitationen” nöjer sig Nfl med att ifrågasätta översättningen.

Den 22 november är emellertid Nfl inne på Molotovs linje. ”Den tid när även vi kommunister lade huvudvikten vid fascismen i vår propaganda, var en tid av försvarskamp ... Då var läget inte sådant att man kunde gå till angrepp mot kapitalismens starkaste fästen.”

Nfl:s försvar för den tysk-ryska pakten och dess ryssvänliga kommentarer till de tysk-finska gränsintermezzona i slutet av november utlöser de hittills häftigaste attackerna från NSD:s sida (sign. H K-n): ”Hur äro de arbetare beskaffade som låta sig förledas av dem” (= ryssarnas lakejtidningar enligt texten)? Fortfarande betraktas kommunisterna som i viss mån förförda och förledda av Nfl.

På morgonen den 30 november utbryter kriget mellan Ryssland och Finland. NSDs ledare (OWL) den 1/12 avslutas: ”Och i Sverige finns det ryska lakejer som sjunga den ryska vargens lov. Det är en ruskig melodi”.

Den 2 december publicerar Nfl nyheten om den av Otto W Kuusinen bildade ”finska folkregeringen” (Terijokiregeringen) med säte i Sovjetkarelen. I artikeln med rubriken ”Program för finsk folkrepublik” förklarar tidningen att ”folkregeringen” är den enda finska regering Ryssland bör förhandla med. Justitieministern beslutar omgående om kvarstad på tidningsnumret. (Senare väcks tryckfrihetsåtal med fällande dom i februari 1940 för tidningens formella ansvarige utgivare, arbetaren Ax. Em. Carlsson, som får fyra månaders fängelse.)

NSD reagerar två dagar senare med en ledare där det hävdas ”att arbetarrörelsens järnnäve bör sträckas ut mot kommunisterna i detta land” och att man bör ”göra rent hus med kommunist varhelst de befinner sig i föreningslivet”.

Från och med denna tidpunkt ökar mångfalden av vittnesbörd om den press som kommunisterna i Norrbotten utsätts för både som enskilda och som grupp.

I protestuttalanden från fackliga och politiska möten talas om ”bolsjevism och nazism grenar av samma träd”, ”största förakt för dessa agenter”, ”nesliga hantlangare” etc.

Det av Z Höglund präglade uttrycket ”nazikommunist” kommer flitigt till användning.

I ett upprop från LO:s representantskap heter det bl.a.:

”Kommunismens företrädare och sympatisörer, som i sitt försvar för fördragsbrott och anfallskrig prisa trolöshet och våld som dygder, kunna icke godkännas som representanter för Sveriges arbetare.”

Uttalanden och upprop med denna och liknande innebörd publiceras i stor mängd i NSD omkring årsskiftet i omväxlande notis- och annonsform.

Och kampanjen mot kommunisterna börjar göra verkan. Vid decembervalen till kommunala nämnder och styrelser, där 96 majoritetsval tillämpas, sparkas kommunisterna ut i kommun efter kommun. Andra kommunistiska förtroendemän avsäger sig offentligt sina uppdrag.

SJ-tjänstemän och andra statsanställda förflyttas till södra och mellersta Sverige. NSD (H K-n) kommenterar apropå förflyttningarna: ”Inget förbarmande med kommunist och nazister!”

Från och med mitten av januari innehåller NSD så gott som dagligen insändare från kommunist som gör avbön med formuleringar, som med tiden blir alltmer standardiserade:

”På förekommen anledning får jag härmed bringa till allmänhetens kännedom att jag icke längre tillhör det kommunistiska partiet eller på något sätt sympatiserar med partiets verksamhet.

(ort, datum, namn.)”

En efterkontroll visar att det handlar om personer som numera återfinns i telefonkatalogen som ”banbiträde f d”, ”förrådsman” etc.

Nfl förlorar sina kommunala annonser och årsskiftet 1939/40 medför ett bortfall av ca 1 500 prenumeranter för tidningen. Betecknande är också att tidningen inte förmedlar de sedvanliga personliga jul- och nyårshälsningarna utan tvingas låta dem inflyta under formen ”God Jul och Gott Nytt År önskar 30 partimedlemmar i Vassen, Nederkalix” och liknande.

Frågan om pressförbud, riktat i första hand mot den kommunistiska pressen, aktualiseras i riksdagen under december. NSD företräder i den frågan två uppfattningar. Chefredaktören (OWL) intar en försiktig ståndpunkt och anmäler i en ledare (30/12) stor tveksamhet mot pressförbud och rekommenderar i stället "nationens samlade bojkott och förakt". OWL iakttar även i övrigt en förhållandena ovanlig måttfullhet i sin kritik av kommunisterna, som "i själ och hjärta endast är ärliga radikala arbetare, vilka ej vilja spela rollen av förrädare mot demokratin, om de blott bli upplysta om det verkliga förhållandet." (NSD 5/1 1940).

NSDs andra ledarskribent (sign. H K-n) driver en hårdare linje och kräver att den kommunistiska pressen skall tystas. "Kommunistpressen måste utrotas fullständigt! Varenda hederlig och ansvarskännande människa måste engagera sig i kampen. Allt måste göras för att oskadliggöra kommunisterna. De äro icke människor i vanlig bemärkelse. Hos de mest förhårdade brottslingar kan som regel spåras något gott. Hos de genuina kommunisterna söker man förgäves efter ett uns därav." (NSD 13/1 1940).

Liksom högertidningen Norrbottens-Kuriren (NK) återkommer NSD (H K-n) flera gånger till "myndigheternas plikt att stoppa Moskvaorganet". I NK står kåsören Benus för de flesta politiska kommentarerna. I sin raljanta stil gör Benus ständiga utfall mot både "slapphänta" myndigheter och "svekfulla" kommunister men det är högst osäkert om hans säregna journalistik har någon egentlig opinionsbildande effekt.

Den 8 januari beslutar riksdagen om en tvångslag som möjliggör beslag, transportförbud, hus- och kroppsrensningen och kvarhållande av misstänkt högst 30 dagar.

Natten mot den 10 februari genomförs på regeringens order en omfattande razzia mot tusentals kommunistiska hem och partilokaler över hela landet. Bytet blir dock skäligen magert. NSD omnämner en radiosändare (i Göteborg) och en "handbok för revolutionärer".

Syndikalistiska fackorganisationen (SAC) utestänger kommunisterna tills vidare enligt en notis den 23/2.

Den ryska bombningen av Pajala den 21 februari upprör sinnena ytterligare. Kulmen nås i sprängattentatet mot Norrskensflamman natten mot den 3 mars. Fem människor innebränns i byggnaden, som totalförstörs.

(Senare fälls fyra militärer, en journalist, ett handelsbiträde och stadsfiskalen i Luleå för brottet. Rådhusrätten utdömer straffarbete på högst två år "för uppsåtlig skadegörelse å annan egendom". Hovrätten skärper senare domarna. Under utredningen avslöjas dels att gärningsmännen försökt förmå generalen Douglas att rekvirera Nfl:s tryckeri för Kronans räkning, dels att planerna på attentatet var kända långt utanför gärningsmännens krets.)

Dessförinnan (28/2) har emellertid transportförbud utfärdats för bl.a Nfl. Förbudet innebär att tidningen inte får distribueras med reguljära post- och linjetrafikförbindelser.

Med det finska vinterkriget slut (den 13 mars 1940) tycks den värsta stormen mot norrbottenskommunisterna vara över, i varje fall som lokalpressen återspeglar den.

Vid den tidpunkten hade friheten begränsats för åtskilliga kommunister genom förflyttning eller internering. Med i svepet följde dessutom en del radikala socialdemokrater och politiskt helt indifferent personor.

Arbetslägret i Storsien hölls inte hemligt på något sätt. Hela kalixbygden kände väl till lägrets existens och Nfl påtalade vid olika tillfällen interneringarna. Likväl kommenterades aldrig det s k arbetskompaniet av den övriga lokalpressen. Inte heller finns det spår av offentlig debatt

om lägret på andra håll. Det är därför omöjligt att utifrån nu tillgängliga källor dra några slutsatser beträffande lägrets tillkomst. Var togs initiativet till den massinternering som inte behövde stöd i tvångslagar eller andra förordningar? Det bör kännas angeläget för statsvetenskapare/historiker att forskningen får tillgång till det hemligstämplade material som kan belysa den frågan.

Under krigsvintern 1939-40 fanns det i Norrbotten gott om förutsättningar, ur vilka en ”progromartad” situation lätt kunnat uppstå; känslan av hot från ett annalkande storkrig, närheten till och kontakterna med det i stormaktskonflikten direkt inblandade Finland, gamla fackliga och politiska motsättningar, en aktiv och agitatorisk lokalpress samt — inte minst — en stationär och väletablerad militärapparat.

Det aktuella skedet tillhandahåller ett intressant och avgränsat åskådningsmaterial, som kan belysa sambandet mellan opinionsbildningen och maktens mer eller mindre officiella utövande. I den situation som var för handen, var det möjligt att odla stämningar mot en utpräglat politisk bakgrund.

De för allmänheten avgörande politiska bedömningarna gjordes av de lokala partiorganen. Ur den opinion de skapade växte stämningarna fram, grundade på gamla motsättningar och förstärkta av politiska ambitioner.

Det vore lätt att avfärda lokalpressens politiska analyser och slutsatser från den tiden som en serie misstag och felslut. Omdömet kunde gälla inte bara tidningarna förenklade syn på den tysk-ryska pakten utan i lika hög grad bedömningen av det finska vinterkriget, som i modern historisk belysning framstår varken som ”ett rätt anfallskrig” eller ”ett befrielsekrig”.

Lokaltidningarna kunde emellertid inte fungera på annat sätt i den ideologiska miljö de verkade. De sk politiska analyserna byggde därför inte bara på faktiska skeenden utan var i stor utsträckning styrda och betingade av rådande lokala fackliga och politiska förhållanden.

Det är nödvändigt att hålla denna pressens historiska roll i minnet då man genom tidningslägg vill få grepp om den händelseutveckling, som i många fall grep djupt in i enskilda människors liv.

14

Det var den 3 mars. Söndagsmorgon. 412 H. tog på sig skidorna och begav sig upp mot berget för att söka ”pahkoja”, utväxter i björkstammar. Sånt som man gör kosor av.

Det hade snöat tidigare, skidorna sjönk i nysnön men under den bar skaren och det såg ut att bli en lätt skidtur. Han gjorde sig ingen brådska. Dagen var lång. En hel arbetsfri dag hade han framför sig. Här i skogen fanns ingen vaktstyrka som skulle hindra utflykten. Inte som han kände till i alla fall. Den enda vakt han visste om fanns på landsvägen. Där kom man inte förbi utan permissionssedel.

I barackerna var det alltid prat och liv. I skogen ensamhet och tystnad. Skidorna gled nästan ljudlöst i nysnön. Från byn hördes människors prat. Röster utan sammanhang.

Den här söndagen hade några fått fara hem på permission. Det var något nytt. Tidigare hade det inte gått att få permission men nu hade några fått åka hem. Stämningen hade lättat bland männen. Var kanske faran över, hade de frågat sig.

Men han som var ordförande i socialdemokratiska ungdomsklubben i Malmberget, han hade visst inte fått permission nu eller. Många försök hade han gjort för att få komma härifrån

eller att åtminstone få permission. Till kapten B. hade han varit många gånger och bedyrat att han inte var kommunist. Skaffat intyg från kommunalfullmäktiges ordförande, från konsum•chefen och från kyrkoherden men ingenting hjälpte. Kapten B. hade bara sagt till honom att det var för dåliga intyg. Han måste skaffa bättre, men det fanns inga fler ställen att skaffa intyg ifrån så han fick finna sig i att vara kvar.

Tankarna kretsade av och till utan ordning medan 412 H. sakta åkte uppåt efter bergets sida. Mycket hade hänt på dessa två månader som lägret funnits. Oro, spänning och nervositet men också dråpliga situationer. Kvällslånga ideologiska diskussioner. Många hade kommit hit utan djupare ideologisk skolning. De hade fått en djupare insikt i det historiska skeendet. De var starkare nu än när de kom.

På ett sätt var det ändå familjerna där hemma som hade det svårast. Här på lägret visste männen i varje stund hur de hade det men därhemma levde familjerna i ovisshet. Dessutom småbarn och dålig ekonomi. De mest otroliga rykten spreds från by till by.

T. var det synd om. Hans fru skämdes för att han var på interneringsläger. Hon kom inte och hälsade på med de andra kvinnorna från byn. När kvinnorna kom då höll han sig mest för sig själv. Man kunde se att han led och inte hjälpte det att kvinnorna pratade med honom. Deras röster var överdrivet hurtfriska och han tyckte att det var obehagligt. Det kunde man se.

En dag för någon vecka sedan hade männen skrattat gott åt den uppståndelse som en stockholmsgrabb åstadkom när han anlände till lägret. Någonstans hade det skett ett misstag eller kanske var det slary men han hade geväret med sig när han kom. Det dröjde ett par timmar innan befälet fick reda på att han var beväpnad. Själv visste han inte alls var han hade hamnat och kunde inte förstå varför männen samlades omkring honom och skojade om hans gevär. Sedan blev det en väldig uppståndelse bland befälen. De sprang vilt mellan förläggningarna och kompaniexpeditionen. Männen skrattade gott åt deras panik. Vem som sedan fick skulden för att den här grabben inte hade 102 blivit avväpnad det fick inte de internerade veta. Senare visade det sig att det var en grabb från någon överklassfamilj. Några socialistiska idéer hade han inte. Var väl närmast högerman. Det hade skett något misstag någonstans. Själv tog han det från den humoristiska sidan och såg inte ut att vantrivas.

I en myrkant hittade 412 H. vad han sökte. I en knotig björkstam en meter över marken fanns en huvudstor ”pahka”. Det skulle nog bli en snygg kosa av den, tänkte han. Den skulle inte heller bli alltför tung att frakta ner till lägret. Han högg lös den och började åka tillbaka nedför berget. Han kände sig väl till mods. Det var inte så lätt att hitta bra kosaämnen i närheten. Det var många som karvade på kvällarna och området var väl genomsökt.

I skogsbrynet stannade han. Något måste ha hänt. En egendomlig tystnad låg över lägret och byn. Män stod i små grupper och samtalade. Inga gester, inga skratt som vanligt var när männen fördrev sin söndagsledighet. En oförklarlig stillhet i männens hållning.

— Nå, vad är det nu?

— Vet du, de har sprängt Norrskensflamman i luften och Artur och Alice Hellberg och lilla Maj och Granbergs hustru och son de har gått med.

— Nej, men vad säger ni?

— Jo, det är sant. De är döda allihop.

— Hur vet ni det?

— Vi hörde det på radion och du skulle ha sett vilket liv det blev här. I radion sa de bara att de

hade blivit dödsoffer. Hela vår barack gick genast till expeditionen. Helmer Holmberg tog telefonen utan att fråga om lov och ringde till Luleå och då fick vi veta hur det var. Kapten B. satt där inne men han sa ingenting och det var nog bäst för honom. Skulle han sagt något så hade han väl blivit ihjälslagen.

— Det var mycket nära att det hade blivit uppror här. Vi hade tänkt göra en utbrytning, ge oss av medan tid var. Det var verkligen på gränsen till att det hade blivit allvar men Helmer och några till av partigubbarna lyckades övertala oss att inte göra något förhastat. Och det hade de ju rätt i. Vart skulle vi ha tagit vägen nu mitt på dagen och det troliga är att militären är extra vaksamma på oss efter det här.

— Det var för djävligt. Har de verkligen bränt Flamman. Vet ni alls hur det har gått till?

— Vi vet bara att det har varit en explosion och att hela huset hade blivit övertänt på en gång. Vi fick också veta att Filip Forsberg lever men om han varit i huset när det började brinna, det vet vi inte.

— Men Granberg då, var är han?

— Han är i baracken och gör sig i ordning, han far till Luleå så fort han kan ordna skjuts. Du vet ju att han har legat på sjukan en tid och det var där han fick veta det. Ingen ville säga så där direkt att hans familj hade gått åt men det förstod han. De bodde ju i huset. Han gick genast till kapten B. och vet du vad den gorillan sa till Granberg. Du vet, Granberg är ju som försiktig av sig så han började med att säga att det har ju hänt en större olycka. Då avbröt kapten B. honom och sa att det är väl ingen större olycka att Norrskensflamman har brunnit.

— Är det verkligen sant?

— Visst är det sant. Det var en som följde med och hörde det. Sedan när han sagt sin uppfattning om branden så talade han om att det kommit meddelande om att Granbergs hustru Svea och sonen Torgny hade omkommit.

— Det låter otroligt. Man kan knappast tro det.

— Och Hellbergs lilla Maj. Tänka sig. Lilla Maj som jag lekt skola med när jag varit till dem och hälsat på. Hon var lärare och jag elev. Och nu är hon död.

Ingen utom Granberg fick permission till begravningen av de omkomna. Tre av internerna for ändå. Beställde taxi och for. Ett par hundra meter före posteringen på landsvägen steg de av bilen och gick genom skogen förbi vakten. På det viset lyckades de ta sig till Luleå. Vid begravningen uppträdde de helt öppet.

Där fanns spioner som rapporterade till kapten B. Vid visitationen på lägret upptäcktes det också att männen saknades men det blev inget större väsen av det. Kapten B. visste väl redan då var de fanns.

Männen återvände under natten. De berättade om begravningen men sade också att det gick rykten i Luleå om att kapten B. skulle ha varit i Luleå den natten som Norrskensflamman brann.

Nästa morgon var det uppställning.

— Mina herrar. Det har kommit till min kännedom att tre av er har varit borta härifrån utan permission. Mina herrar. Jag vet vilka de är. Var har ni varit?

De tre anmälde sig genast och talade om att de varit på begravningen av offren vid branden på

Norrskensflamman.

— Korpral S. Gå genast och lås upp arresten.

Arresten fanns i en bagarstuga strax intill. Den hade iordningställt med galler för fönstrena och lås i dörren.

— Mina herrar. Tänker ni i fortsättningen följa mina order och instruktioner?

Männen förklarade att det här var en alldeles speciell händelse. Alla tre hade känt offren mycket väl.

— Mina herrar. Mina order skall följas, alltid och i alla sammanhang. För denna förseelse ska ni få ett mycket strängt straff. Ni ska gräva en grop, korpralen visar exakt var ni ska gräva den. Den ska vara två meter i fyrkant och minst en och en halv meter djup. Vad gropen skall användas till kommer ni, mina herrar, att få veta när gropen blir färdig.

15

Korståget mot kommunismen

Västvärldens kamp mot den internationella kommunismen utspelades under förkrigstiden på flera plan. Den direkta militära interventionen mot den nya sovjetstaten efter revolutionen följdes under de närmaste årtiondena upp med ekonomiska blockader och andra sanktioner. Även arbetarrörelsen i Västeuropa deltog aktivt i ansträngningarna att isolera Ryssland.

Kommunistpartierna i väst förbjöds eller löpte risken att illegaliseras särskilt sedan fascismen brutit igenom. Hitler betraktades länge och på många håll som ett bålverk mot bolsjevismen och "det ryska barbariet". Västmakterna bedrev ett avancerat dubbelspel under Hitlers uppladdning för slutfasen i korståget mot kommunismen.

I spelet om ekonomisk och politisk dominans fanns markanta inslag av en blind, stundom fanatisk antikommunism, som saknade rationell förankring i ideologisk eller annan mening. Den slog igenom även i Sverige på 30-talet, då förenings- och yttrandefrihet gång efter annan starkt ifrågasattes.

Högern krävde upprepade gånger förbud mot kommunisterna och fick ett visst stöd från bondeförbundet. SAP deklarerade 1931 att medlemskap i partiet var oförenligt med engagemang 106 i vissa organisationer bl a AIF (Arbetarnas Idrottsförbund). LOs representantskap uppmanade 1939 fackföreningarna att inte välja in kommunister i styrelserna. Nämnas bör också den lag, som 1937 stadgade fängelsestraff eller böter för den som lät sig värvas som spanienkämpe.

Av de ingripanden som riktade sig mot kommunismen i början av 40-talet har tidigare nämnts transportförbundet och razzian i februari 1940. I juni samma år antog riksdagen fullmaktslagen om "förbud mot vissa sammanslutningar". Den tillkom under starkt tryck från Hitler-Tyskland men låg i linje med de krav som högern tidigare framfört. Wigforss erinrar sig i sina memoarer att långtifrån alla socialdemokrater och folkpartister hyste principiella betänkligheter mot förbudet. De som sade sig kunna överväga förbud såg inte kommunismen som en åskådning utan menade att det i verkligheten gällde "organisationer för brottsliga gärningar".

Överhuvudtaget tycks den tredje generationens ledande socialdemokrater ha intagit en mer rabiat hållning till kommunisterna än tidigare generationers. Det kan ha varit en följd av den kommunistiska offensiven i början av 30-talet men kan delvis ha berott på frånvaron av ideologisk debatt inom SAP, ett vakuum som gav utrymme åt förenklingar och fördomar.

Därför var kanske 30-talet en period då ”många socialdemokrater kunde göra karriär på enbart antikommunism” för att citera en erfaren socialdemokratisk tidningsman i Norrbotten.

De starkaste och mest inflytelserika antikommunistiska krafterna fanns emellertid inom den industriella och militära förvaltningen. Åtskilliga av spetsarna i krigsårens militärledning hade deltagit i det finska inbördeskriget som vitgardister och många hade under mellankrigstiden ivrigt arbetat för en svensk-finsk allians med stornordiska ambitioner. Bland dem återfanns de mest högljudda krigsaktivisterna vid finsk-ryska krigets utbrott. Det gällde bl a gruppen bakom stridsskriften ”Antingen-eller”, det gällde också generalen Douglas, som vid tiden för krigsutbrottet var chef för Övre Norrlands stridskrafter. Douglas berömmar sig fö i sina memoarer av att ha medverkat till upprättandet av arbetslägren.

Interneringslägren var av allt att döma ett självständigt initiativ från militärens sida. Genom att lägren var hjälpligt kamouflerade till militärförband kunde interneringarna pågå under närmare fyra års tid.

Regeringen kunde dock inte ha varit helt ovetande om lägrens existens, eftersom de internerade vid åtminstone ett par tillfällen gjorde hänvändelser till såväl försvarsministern (Sköld) som JO. Vidare förekom interpellationer i ärendet i riksdagen.

Det är också tydligt att ingripandet mot svenska kommunister och förmenta kommunist sympatisörer liksom razzior och beslag föregicks av en omfattande politisk personregistrering. På annat sätt kan man inte tolka bredden av ingripandena. De handlingar som kan belysa den delen av polisens och militärens verksamhet är emellertid hemligstämplade.

16

Modern hade väntat flera timmar, följt väggklockans visare utan tålmod. Hon hade gjort sig ärende till ladugården, småsprungit över gårdsplanen spanande mot stora vägen.

När Lars kom hem från skolan var han snöig över hela kroppen. Byxbenen hade frusit till isigt pansar, skrapade mot varandra när han gick. Snö hade trängt in genom blusens trasiga armbåge. Tumvantarna var frusna till isklumpar och hängde raka ner från handloven. Han frös och hade bråttom in i värmen.

Modern hade sett honom komma. Hon stod i dörren och mötte.

— Du kunde väl ha kommit genast när skolan slutade. Jag har väntat.

— Pojkarna hade en kälke.

— Du måste genast gå till Muotka. Det har inte kommit några pengar i dag heller och vi har ingen mat.

— Varför just jag? Skicka någon annan.

— Det dröjer så länge innan de kommer och vi måste få mat på något sätt. Jag kan inte gå själv för jag kan inte lämna flickan. Jag ska köpa karameller om vi får pengar.

Det var fyra kilometer att gå efter landsvägen till Muotka. Klockan var bara fyra på eftermiddagen men det var redan mörkt. Den vita snön gav en aning ljus och Lars kunde utan svårighet följa vägen. Hans kläder hade hunnit torka något innan han gick men fukten fanns kvar i tyget, byxorna blev snabbt styva i kylan.

Över den öppna slätten halvsprang han. Vinden hade han emot sig. Förbi den ensamma ladan

vid väggkanten ökade han farten. En gång hade han hört ljud därifrån när han gått här ensam en kväll. Sedan dess var han alltid rädd för ladan och det som kunde finnas bakom den i mörkret.

Kylan sved i ansiktet och han var tvungen att vända ryggen till och springa baklänges. Andfådd och varm kom han till kurvan där skogen gav lä för vinden.

Han gick förbi mörkklagda hus. Hörde röster inifrån gårdarna.

På finska sidan av älven hördes en hund skälla oavbrutet.

Plötsligt hörde han en bjällra framför sig i mörkret och stannade väntande. En hästföra med björkved växte knirkande fram ur mörkret. Hästens huvud svängde. Andedräkten som ett moln kring kroppen. Manen vit av frost. En väldig man i vargskinnspäls gick bredvid med tömmarna i handen. Lars stod kvar och såg efter foran som snabbt försvann i mörkret. Snön svalde bjällrans ljud och allt var borta som om inget funnits.

En vaktpost stod stilla i ett vägskäl. Lars såg honom inte förrän han var alldeles intill. Han stannade förskräckt.

— Hej pojke! Var inte rädd. Jag är inte farlig.

Modern hade noga beskrivit huset där Muotka bodde. Det skulle vara tredje gården efter affären och på samma sida.

Mörkläggningsgardinerna slöt tätt kring affärens små skyltfönster men Lars hade varit dit förut och tog inte miste. Tredje gården var ett långt tornedalshus med stor förstuga. Lars kände sig rädd när han stod på farstubron och sopade snön från skorna. Han skulle ha vänt och sprungit hemåt om han vågat för modem. Han sopade ordentligt om fötterna som han blivit tillsagd.

I den stora förstugan var det alldeles mörkt. Dörren skulle finnas till vänster, hade modem sagt. Han trevade med händerna efter väggen, stötte emot något hårt och stort som kunde vara ett skåp, såg ljus genom en dörrspringa och hittade handtaget.

Kommunens starke man och utdelare av fattighjälp satt bakom skrivbordet. Över glasögonens runda bågar tittade han frågande på Lars.

— Nå, harklade Muotka.

— Mor sa att vi inte har någon mat och att det inte kommer något familjebidrag.

— Vems pojke är du?

— Far heter Levi och är på koncentrationsläger. Mor sa att har de fört far till koncentrationsläger så måste de ge oss mat. Jag skulle också säga att vi är åtta barn, den minsta är bara två månader gammal.

— Jag känner din far. Säg till din mor att ni får familjebidrag och det ska ni klara er med. Av mig får ni inga pengar.

— Men mor sa.. .

— Ingenting. Hälsa det till henne.

Lars kom ihåg allt som modern hade sagt att han skulle säga till Muotka.

— Men...

Han såg på Muotkas blick att det var bäst att gå.

Ute på farstubron stannade han. Försökte kväva gråten.

— Saterin saten, svor han högt.

— Satanan äijä, satans gubbe, svor han igen men bara halvhögt mumlande för satana är en grövre svordom som han inte vågade svära så någon hörde.

När han gick hemåt hade månen hunnit över horisonten. Himlen stjärnklar. Rakt under månen, långt ute på holmen stod höladorna tätt med sina svarta skuggsidor vända mot honom. Han började springa för att snabbt komma hem igen.

En militärlastbil med skärmade ljus körde med hög hastighet förbi honom. Snön yrde mot hans ansikte.

En trupp soldater kom marscherande. Militärpjäxorna knarrade i takt mot vägens frusna snö. Fyra i bredd fyllde de hela vägen. Andedräkterna ångade i kylan. Spadarna slog mot gevären i takt med marschen. Lars stod i ett vägsål tryckande mot en mjölkpall och såg dem passera.

Inte långt från hemmet mötte Per med stridsvagnen. Per och Lars hade byggt stridsvagnen tillsammans. Strax före jul hade de sett en militärövning. Helt fascinerade hade de sett hur stridsvagnarna körde över hinder, fällde träd och tog sig fram i djup snö. Samma dag hade de börjat bygga sin stridsvagn. Pojkarna i byn hade varit och sett och börjat bygga de också.

Nu fanns det en stridsvagn i varje gård. Nästan varje kväll var det krig mellan vagnarna. Byn hade blivit delad mellan makterna.

En halvannan meter lång trälåda hade de vänt med öppningen nedåt och spikat fast ett par gamla skidor under lådan. De hade sågat ett hål mitt i den upp och nervända lådans botten. En gammal träkista med borttagen botten hade fått bli torn. Kistans lock med gångjärnen bakåt hade blivit en bra tornlucka. Kanonen, en kraftig rundstock, fastspikad i tornets framkant och med stöttor mot stridsvagnskroppen var deras främsta vapen. Ingen annan vagn hade en så kraftig kanon. Fronten, förstärkt med kraftiga björkvedsklampor, tålde rejäla bataljer.

Mycket intresserade hade de följt militärens övningar. De hade lärt sig krigskonstens skenmanövrar och kringgående rörelser.

En kapten som bodde i huset ovanför Villes hade på söndagarna brukat ta byns pojkar med sig ut i skogen och där lärt dem anfalla och skjuta med kulsprutegevär. Med riktiga vapen. Alla hade de fått smälla iväg några skott.

I älvslutningen bakom Villes hus byggde fienden försvarsställningar. Uppifrån krönet skulle det gå bra att anfalla.

De drog stridsvagnen nästan fram till backkrönet. Ålade sedan fram och planerade anfallet. Ingen hade sett dem. När de bestämt sig kröp de in i vagnen. Genom de små kikhålen i tornet kunde de se att manövrera. Med gemensamma krafter fick de fart på vagnen och for nedför backen skrikande och pangande. Med stor hastighet plöjde stridsvagnen igenom fästningarna. Snön sprutade och fienden sprang åt alla håll. Fienden var överrumplad, fästningarna sönderslagna. Triumferande fortsatte Lars och Per nedför backen i sin stridsvagn skyddade för alla frusna snöbollar som haglade efter dem. Men backen tog slut och vagnen stannade. Fiendevagnar kom efter dem med väldig fart. Snabbt vände de fronten mot och väntade på smällarna.

Så böljade striden fram och åter. Fler vagnar kom och blandade sig i striden. Anfall och återtag. Kringgående rörelser och fingerade anfall för att vilseleda fienden.

Timmarna gick.

Plötsligt, mitt i ett anfall, kom Lars ihåg att modern väntade. Lars och Per drog vagnen uppför den branta backen. Lars oro för vad modern skulle säga växte och han slet och drog för att snabbt komma hem. Inget löfte om pengar hade han att glädja modern med. Dessutom hade hon säkert hunnit bli orolig och arg i sin ovisshet och ängslan.

På Villes gård stod militärens kokvagn under ett presseningstält. Ångan från de stora grytorna steg som moln i den kalla luften. I ljuset från karbidlampor rörde sig kockarna som dimfigurer därinne i tältet.

Per och Lars ställde sig i tältöppningen och tittade.

— Hej pojkar. Vill ni ha torsk?

Utän att vänta på svar slängde en av kockarna en halvmeters- torsk in i stridsvagnen genom den öppna luckan.

Just då kom Ville gående med en sillhink i handen.

— Inte ska ni ge någon torsk till de här pojkarna. Deras far är kommunist och landsförrädare. Honom har militären fört till arbetsläger så de här pojkarna behöver inte få någon torsk.

Ville var illa sedd av kockarna. Han hyrde ut rum till officerarna och hade av dem fått tillstånd att hämta mat från kokvagnen varje dag. Kanske var det därför som kockarna gjorde som de gjorde.

— Är deras far kommunist? Då ska de ha mycket torsk. Alla kommunister ska ha mycket torsk. Öppna luckan grabbar. Här kommer mera torsk.

In genom luckan slängde de ett tiotal halvmeterstorskar.

— Gå hem och ät torsk grabbar. Stick iväg.

— Vi har torsk ropade Lars på långt håll till modern som kom ut på bron när hon hörde pojkarna komma.